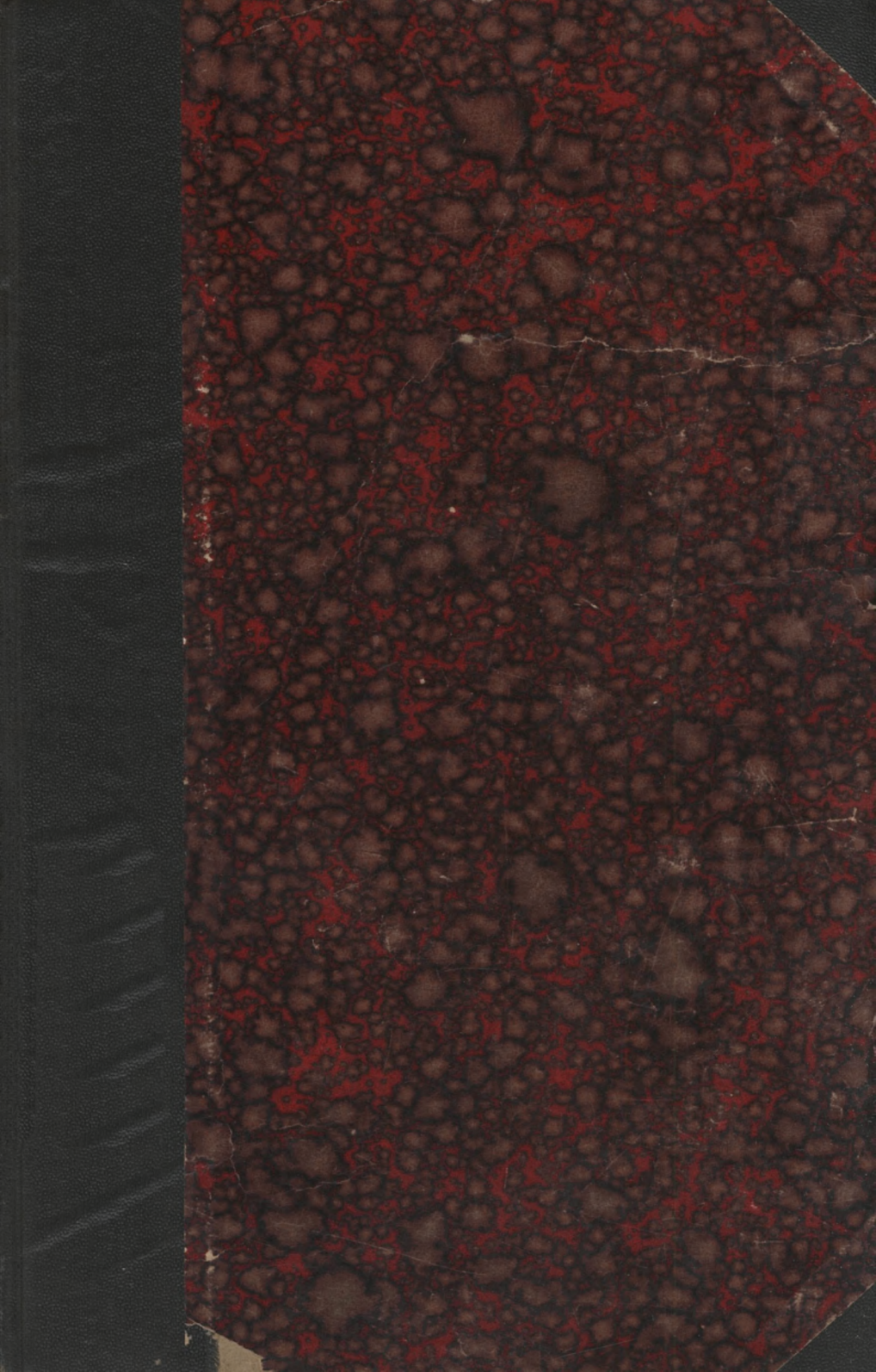

13. x

A KÖNYVNYOMTATÁS

ÉS A VELE ROKON

TALÁL MÁNYOK.

A LEGNEVEZETESEBB
TALÁLMÁNYOK KÖNYVE.

A könyvnyomtatás és a vele rokon
találmányok.

POZSONY és BUDAPEST.
KIADJA STAMPFEL KÁROLY
m. kir. udvari és akad. könyvkereskedő.

A KÖNYVNYOMTATÁS

ÉS A VELE ROKON

TALÁLmányok.

THOMAS LAJOS

NYOMÁN A MÍVELT MAGYAR OLVASÓ-KÖZÖNSÉGNEK
OKTATÓ OLVASMÁNYÚL NYÚJTJA

D^r. FÉSÜS GYÖRGY.

(Külön lenyomat a „Legnevezetesebb találmányok” könyvéből.)

48 a szöveg közé nyomott képpel.)

POZSONY és BUDAPEST.

KIADJA STAMPFEL KÁROLY

m. kir. udvari és akad. könyvkereskedő.

ELŐRAJZ.

A „találmányok könyve“ ama föladat megoldását tűzte ki céljául, hogy az emberi nem kulturtörténetének bármely irányban új utakat kijelölő nevezetes és jelentékeny találmányokat könnyen áttekinthető, világos előadásban az eziránt érdeklődő körökkel megismertesse. — A szívélyes és meglepően kedvező fogadtatás, melylyel e munka mindenütt találkozik, amaz élénk érdeklődés, melyet főleg az ifjabb iparos nemzedék e művel szemben tanúsít, az alúlirott kiadóban amaz elhatározást érlelték meg, hogy — a művelődés és fölvilágosodás után törekvő munkás osztálynak hasznos szolgálatot teendő — a mű egyes főfejezeteit külön kiadásban is közre bocsássa.

A külön kiadás sorozatát a jelen füzet nyitja meg:

A könyvnyomtatás és a vele rokon találmányok

(48 a szöveg közé nyomott képpel).

Gutenberg minden tanítványának legyen e füzet ajánlva és szolgáljon az nekik ne csak mulatva oktató olvasmányúl, hanem legyen az egyszersmind ismereteik bővítésének eszköze, önmunkásságuk kifejtésének rugója; de a szakember is bizonyára szívesen fog abban lapozni,

az emberi szellem vívmányai iránt érdeklődő nagy közönség pedig biztos kalauzként fogadhatja azt; a szöveg közé nyomott díszes kivitelű képek a füzetnek becses kiegészítését képezik.

Az alúlirott könyvkereskedés meg van róla győződve, hogy eme külön kiadás által a szó valódi értelmében vett népies irodalmi vállalatnak veti meg alapját, s miután a rendkívül olcsóra szabott ár a megvételt mindenkire nézve lehetővé teszi — főleg az összes ipar-iskolák n. t. igazgatóságainak szives támogatását bátor kodik eme gyakorlati vállalatnak terjesztése és népszerűsítése érdekében tiszteletteljesen kikérni.

A további füzetek tartalma :

Lőpor és lőfegyverek.

Az órás-mesterség.

A léghajózás.

A nagyító üveg és a messzelátó eső.

Gőz, gőzgépek, vasutak és gőzhajók.

Villanyosság, galvánosság, villamdelejesség.

Fényképirás.

Világítási módok.

Pozsony, 1885. márczius havában.

Stampfel K.

kiadói üzlete.

TARTALOM.

	Lap
Írás és írási eszközök	1—10
Tagbeszéd. — Az írás föltalálása. — Képirás. Képjeles írás. Hieroglyph. — Papi (hieratikus) és népi (demotikus) írás. — Ékirás. — Phöniciék és görögök. — Rovás írás. — Ulfilas biblia fordítása. — A latin írás elterjedése. Szerzetes írás. — Keleti írás. — Az írás mint mesterség. Gyorsírás. Titkos írás. Kerekírás.	
Papír és korábbi író eszközök	11—22
A papír. — Különböző íróeszközök. Irrattekercsek. — Perga- ment. Papyrus. — Gyapot papiros. — Rongy-, fa-, szalma- papiros. — A papír készítése. — Kézi és merített papiros. — Papirgyáarak. — Végtelen papiros. — Különféle papírfajok.	
A könyvnyomtatás	23—63
Irott könyvek. — A fametszés mint a könyvnyomtatás elő- hírnöke. — Biblia pauperum. Donate. — Coster Janzoon Lőrinc. Gutenberg János. Fust és Schöffer. — Fából faragott és öntött betűk. — Első nyomtatványok. — Gutenberg halála. — Hang- jegyek nyomása. — A könyvnyomtatás tovább fejlődése. — Nagyobb nyomda berendezése. — Kézi sajtók. — Gyors sajtók. — Tömnyomat. — Illusztrált lapok. — Fametszés.	
Réznyomás, acélmetszés	63—66
A réznyomás föltalálása. — Marómódszer. — Acélmetszés. — Galvánmásolás.	
Könyomás (lithographia)	66—72
Senefelder Alajos. — Eljárás. Kréta-modor. Toll-modor. Véső- modor. Színnyomás. Könyomású gyorssajtó. — Kéziratos kö- nyomás. — Fémlemezes írás (metallographia). — Fényképes könyomás (photolithographia). — Hangjegy nyomás.	

A régiek kéziratai könyv- és tekercsalakban.

A látható szó.

Az írás, az írás mestersége, íróeszközök.

Díszes előjoga és kizárólagos tulajdona az embernek — a beszéd; gondolkodó szellemének kifolyása ez s épen mivel az ember gondolkodik, kell egyszersmind beszélnie. A mit az állattól hallunk, azok csak indulathangok, intő- és hívókiáltások s több eff., melyek az egyes fajoknál mindig ugyanazok, mert az állattal veleszülettek. Az emberrel azonban nem születik vele a beszéd, hanem csak a beszélési képesség; a gyermeknek előbb másoktól kell beszélni tanulnia, s az emberiségnek magának még nehezebb dolga volt első fejlődési szakában, mert a beszédet fel kellett találnia. Ez nem történhetett másként, mint hogy az emberek legelőbb is a legközelebbi és legszükségesebb dolgok számára szóbeli kifejezéseket találtak föl, s így, igen kis szókészlettel kezdve, azt lassanként, kényszerítő szükségleteikhez mérten szaporították; mert a szükség volt az emberek első és tulajdonképeni nyelvmestere, a mint egyáltalában minden emberi haladásnak rugója volt és marad.

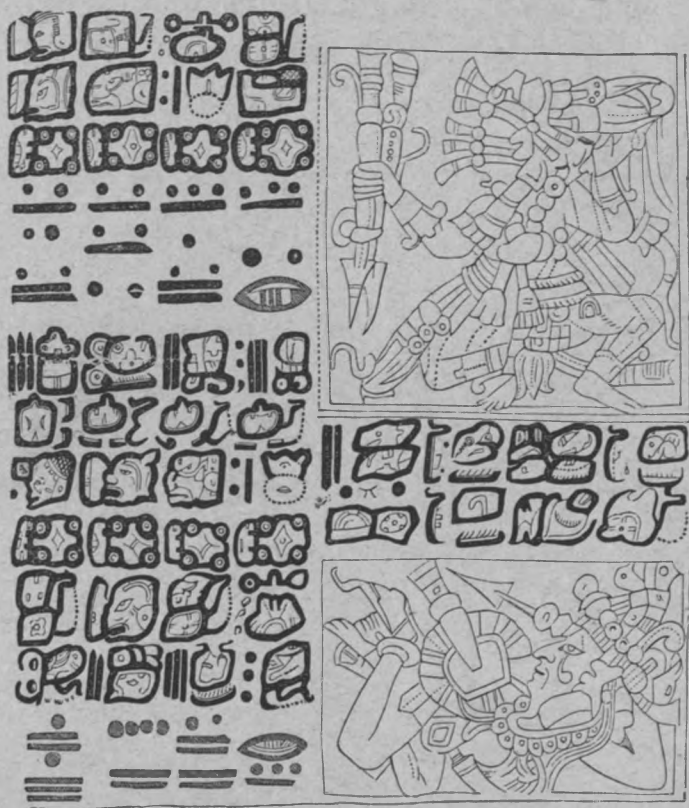
A kölcsönös közlés egy második neme a némabeszéd; feltalálása könnyebb lehetett a szóbeszédénél s valószínű, hogy ezt megelőzte. Még ma is tapasztalhatjuk, hogy a műveletlen népek ha idegenekkel közlekednek, némabeszédükben bámulandó ügyességet és érthetőséget tanúsítanak. Igen elképzelhető, hogy az emberek, midőn a legrégibb időkben taglejtés és arcjáték segítségével társalogtak egymással, nemsokára hangjukat is használták, p. o. az állatok hangjának vagy természeti hangoknak utánzásánál, vagy hogy a taglejtést bizonyos hangok által kifejezésteljesebbé tegyék és hogy ily módon fejlődtek a némabeszéd mellett a szóbeszédek (nyelvek), melyek végre a nem igen kényelmes némabeszédet nélkülözhetővé tették.

De bár mint álljon is a dolog: minden ember megtanult beszélni; olyan népet, mely beszélni nem tudna, még a legrégibb mondák sem emlitenek, s a ma ismert legműveletlenebb néptörzseknek, mint az auztráloknak, a tűzföldieknek, a botokudoknak sat. is van szóbeszédük (nyelvük). Természetes, hogy a nyelvek azon viszonyban gazdagabbak vagy szegényebbek, mennél kisebb vagy nagyobb a nép gondolatköre, mennél alantabb vagy magasabb fokú annak művelődése. Többé azonban nem találunk fel nyelveket, hanem csak átalakítják vagy tovább fejlesztik azokat, mivel minden népnek megvan örökölt nyelve, s azt ismét átörökíti. A föld kerekiségén az emberek sok ezer nyelvet meg szólárast beszélnek, más ezer nyelv meg bizonyára kihalt, melyek egykori létezéséről sem tudunk semmit, mert a holt nyelvek csak annyiban juthatnak az utókor tudomására, a mennyiben az illető nyelvet beszélő nép már az írást ismerte, és ennek töredékei napjainkig fönmaradtak.

Az írás föltalálása, tehát az elhangzó szónak bizonyos általánosan megállapított jegyek által láthatóvá tétele és fenntartása volt a második fok, melyet az embernek művelődési útján el kellett érnie. Az ilynemű közlés szükségessége meg volt, a mint valamely nép a művelődés bizonyos fokát elérte; s az írás maga, ha már megvolt, a további művelődés és haladás leghathatósabb eszköze lett. Milyen volna egész civilizációnk s tudományunk, ha nem tanultunk volna olvasni, írni és nyomtatni. De már a történelem előtti időben is léteztek Azsiában olyan művelt népek, melyek az írást ismerték, s mivel a legrégibb ókor emberei minden jótékony fölfedezést az isteneknek tulajdonítottak legszívesebben, az írást is az istenek ajándékának vallották. Pedig ez ép úgy az emberi szellemnek szüleménye, mint a nyelv, csakhogy a kezdetlegességből mindig tovább fejlődött s egyszerűsített. Az írást soha sem kezdték a szónak egyes alkatrészeire való szétbontásával, tehát az abécé megállapításával, a mit mi oly egyszerűnek s természetesnek találunk; a

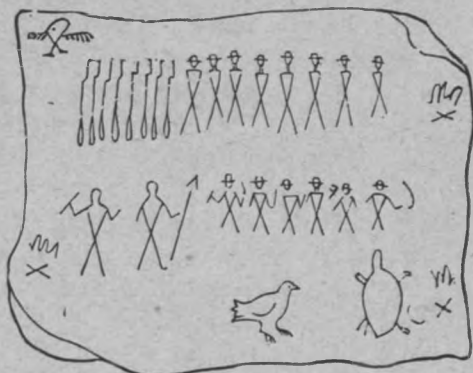
gondolat lekötését más tökéletlenebb kísérletek előzték meg. Az első ilyenmű kísérlet a képirás volt, minden látható dolog nyomorúságos rajza.

Igy írtak névleg az aegyptomiak, a kínaiak s az amerikai népek. A régi mexicóiak, a peruiak, meg Yukatan lakói is gazdag képirással bírtak, sőt Északamerika vadásznépei még mai napig is ezt használják, természetesen igen egyszerű alakban és kivitelben.

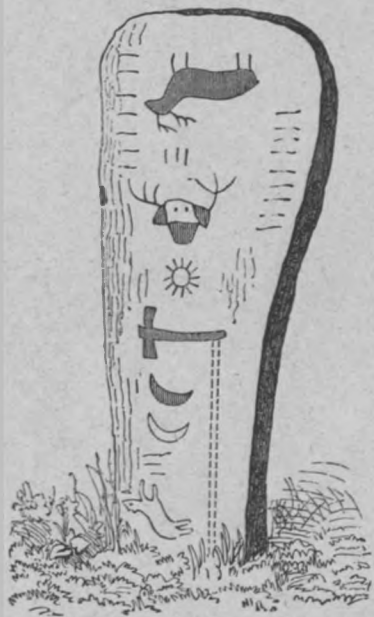
Mexikói kézirat töredékei.

A mellékelt ábra szolgáljon például. Ez egy darab nyírfakéreg, melyet egy a Mississipp-i forrásait föl kutató indián expedíció nyugvóhelyén karóra erősítve hátrahagyott, A karó ferde állása az út irányát mutatta, melyen az utasok tovább haladtak. A sajátosság okmányának tartalma pedig az, hogy a társaság 16 emberből állott, hogy két indián (l. a hajadonfejüket) kalauzolta, hogy egy vagy két tolmács volt velük (jelezve a fej melletti nyelv által), hogy geologus is volt a társaságban

Nyírfakéreg indián képirással.

(l. a kalapácsot). hogy háromszor pihentek tűz mellett (l. a szögleteket) és egy praerietyukot és egy tekenősbékát ettek. A következő ábra egy indián-főnök sírköve. Az iramgím legfelől az elhaltnak családi vagy nemzetségi jelvénye s megfordított alakjában a halált jelezi. Hét háborút viselt (l. a baloldalon lévő hét vonalat), kilenc ellenséget ölt meg (l. a jobboldalon lévő kilenc vonalat), három súlyos sebet kapott (l. a három függélyes vonalat középen), s azonkívül egy jávorgímet ejtett el. A többi jel békés működésére vonatkozik.

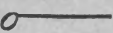

Képirás egy indián főnök sírkövén.

a jelképeket; így p. o. a veres kéz egész Északamerikában ugyanazon jelentéssel bír. Hanem a régi aegyptomiak s hasonlóan a kínaiak igen tökéletesítették ezen symbolikát. Ezeknél p. o. a nap és a hold együtt világosságot, a víz hullám (hullámos vonal) és a szem könnyeket, az ajtó közt levő száj kérdést, a fül hallást, a szív kedélyt, két kagylóteknő örömet jelentett. A folyó cselekvésre az aegyptomiak két haladó lábat használtak s így képek voltak több ige leírására, így p. o. a szem és két láb a látást, a fül és két láb a hallást jelentette.

Az aegyptomiak és kínaiak azonban nem állapodtak meg ezen jelképes írásnál, hanem tovább fejlesztették és pedig mindenik más modorban. Az átmenetes fejlődést legtisztábban látni a régi aegyptomiak írásában, melyet ma már a tudósok igen jól olvasnak, míg a múlt században ők is csak azt mondták rá, a mit más emberek mondanak, ha olvashatatlan írást látnak: hiszen ezek hieroglyphék! Most már tudjuk, hogy a papok a régi jelképeket kétszer egyszerűsítették és nehézkes alakjukból

kivetköztették, egyszer saját használatukra, másodszor az általános használatra. Az előbbi a hieratikus (papi), az utóbbi még egyszerűbb a közhasználatra szánt a demotikus (nép-) írás. A két utóbbiban valóságos tárgyak rajzai már nem fordulnak elő, hanem a képek hasonló vonásokra vannak átváltoztatva.

Hieroglyph.	Hieratikus.	Demotikus.	Jelentés.
			P
			K
			O
			M

Folytatólag azt is tudjuk, hogy sok jegy saját jelentésén kívül még betűt is jelent; ezen betűhangok annál gyakrabbak, mennél ifjabb korúak a feliratok. Ilyen betűk igen szükségesek is voltak, mert ezek nélkül még tulajdonnevet sem lehetett volna leírni, pedig a tudósok éppen ezek megfejtésével próbálkoztak meg legelőbb. A hieroglyphék megfejtését egy 1799-ben Alsó-Aegyptomban talált, jelenleg Londonban levő, Kr. e. 197. évből származó kőlap tette lehetővé. E kőlapra t. i., mely „Rosettei felirat“-néven ismeretes, egy jótékony király magasztalása van bevésve és pedig három írással, hierogliphekkel, demotikus írással és szerencsére görög fordításban is. Hasonló, még nagyobb, igen becses emléket fedezett fel Lepsius berlini tanár 1866-ban Aegyptomban. Az ó-aegyptomi nyelv megfejtésére is van már segédeszközünk, mióta tudjuk, hogy a kopt nyelv az ó-aegyptominak leánynyelve s körülbelül oly közel áll hozzá, mint az olasz nyelv a latinhoz. A kopt nyelv is kihalt ugyan már, mert a mai koptok arabul beszélnek, de vannak kopt nyelven írott könyveik, melyeket tanulmányozni lehet.

Az aegyptomiak képeikkel majd szótagokat, majd egyes betűket fejeznek ki. Minden kép t. i. mindazon szavak helyett is állhatott, melyekben ugyanazon mássalhangzók fordultak elő, mint a kép nevében. A magánhangzókat ott, a hol kétértelműség nem támadhatott, elhagyták. Így p. o.

Obeliskz, maein, Amun istent is jelentette, mivel az Amun szóban is **m** és **n** az egymásra következő mássalhangzók;

hegy, ton, egyszersmind to = teli;

könyvtekeres, zoome, egyszersmind zom = hatalmas;

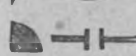

füles kosár, kot, egyszersmind kat = okosság;

száj, hro, egyszersmind haro = hoz, ehrai = ellen, here = nyugodni.

Valjon a jelet alap- vagy származtatott jelentésében kell-e olvasni, azt az összefüggés mutatja. A betűírás egyszerűbb; a a kép saját nevének első betűjét jelenti, így pl. az alant körülszegélyezett ábra annyi, mint Ptolemaeus; ezen ábra annyiban nevezetes, a mennyiben ez volt az első szó, melyet a francia Champollion, a hieroglyphék olvasásának megalapítója, megfejtett. A hajtott pálcza *P*, a második, nehezebb megfejtésű jel *T*, az *O* mint magánhangzó elmarad, az oroszán *L*, az *E* elmarad, az oroszán alatt álló jel *M*, az utolsó előtt való jel *E* vagy *Ae*, s az utolsó végül *S*. Hogy az egyiptomiak a régi hieroglyphékkel nem hagytak fel, hanem mint emlékirást folyvást használták, annak oka nemzeti konzervativizmusokban rejltethet, s a régi alakokat talán festőibbeknek is tartották a kőemlékeken.

Jelenlegi abécénk szintén keletről származik, előbb a görögökhöz jutott, ezektől pedig a rómaiak vették át. Az aegyptomiból látszólag nincs semmi kölcsönözve, lehet azonban, hogy a szemita szomszédnépeknek az aegyptomiak, kiknek mintegy 5000 éves államéletét ismerjük, szolgálták mintául s azok saját abécét alkottak maguknak tetszésük és kényelmük szerint. A héber, chaldaei, arab, syr, tehát az összes szemita abécék

hasonlitanak egymáshoz s valószínűleg egy származásuak. Legrégibb alakjukban tárgyak képei, melyek ugyanazon betűvel kezdődtek, a melyet jelentettek, ép úgy mint az egyiptomi írásban. A görög alpha, béta, gamma, rho (*a b g r*) átalakított szemita nevek: aleph = barom, beth = ház, gimel = teve, ros = fej sat. Ezen négy betű régi alakja pedig csakugyan baromfej, ház, teve-nyak és emberfej volt. Egyáltalában bámulandó átváltoztatáson mentek át az írásjegyek a különböző népeknél az időfolyamában. Egészen sajátságos s a többi írással semmi összefüggésben nem áll az úgynevezett ékírás, melyet az ó-perzsa birodalom népei

használtak, s mely a régi romvárosok emlékein (Persepolis, Nínive, Babylon s a t.) nagy számban található.

Ötféle ékírást különböztetünk meg, melyek mindenike más nyelv írásként szerepel; a legegyszerűbbet

Ékírás.

az ó-assyrok nyelvét a tudósok egészen folyékonyan olvassák.

Az abécé feltalálóiinak rendszeren a phoeniciaiakat, a szent írás elnevezése szerint a kananitákat tartják, mivel koruknak legszorgalmasabb gyárosai és kereskedői voltak; habár ők maguk is azt Aegyptomból származónak mondják. Mint praktikus iparosok azonban bizonyára egyszerűsítették és kezelhetőbbé tették az előtalált írásjegyeket. A monda szerint a görögök a következő 16 betűt vették volna át a phoeniciaiaktól:

A B Γ Δ E F I K Λ M N
O Π P Σ T

Ezekhez még nyolc újat csatoltak, de a F-t, melyet később a rómaiak használtak, elejtették. A rómaiak ép úgy, mint a görögök, némely betű alakját megváltoztatták, így Γ-ből G-t, Δ-ből D-t, K-ből C-t, Λ-ből L-t csináltak.

A K-ből úgy lett C, hogy az egyenes vonalat elhagyták s csak a <-t tartották meg, ez pedig lassanként öblös alakot nyert. A latin, helyesebben római abécé aztán elterjedt az egész római birodalomban, s még annak határain túl is. Az egész ó-korban azonban csakis nagy betűkkel írtak; az úgynevezett kis betűk, a nagy betűknek egyszerűsített, könnyen és gyorsabban írható utánzatai csak a középkor közepe felé keletkeztek. A középkori szerzetesírástól származik az úgynevezett német írás is, mely a latin írás kerekdedségét szögleteségre változtatta, s a nagy betűket sajátságosan elferdítette.

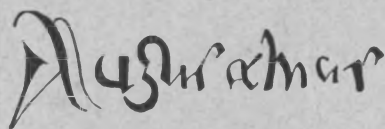
Uplandi runakő.

Igen korán juthatott a latin, vagy talán még korábban a phoeniciai-görög írás némely germán néphez, mint a skandinávokhoz, góthokhoz és angolszászokhoz s itt runa (Rune = titok) írássá (szálkás betűjegy) változott, melyben azonban minden sajátossága dacára a latin vagy görög eredet könnyen felismerhető. A runákat pálcákra írták és kőbe

vésték s ezáltal az öblös betűk is szögletesekké váltak. Így tehát a runák csupa egyenes vonalból állottak. A runákat a papokon kívül csak kevesen ismerték, a nép azért bennök valami titkos erőt gyanított. A kereszténység terjedésével a keresztény papok, a runákat, mint a pogánykor maradékát eltiltották, és helyette a latin írást alkalmazták. Legtovább tartották fenn magukat a runák Norvégiában, hol nem csak a fejedelmek, de sőt közönséges emberek sírkövein is használták. Ily runákkal ellátott emlékkövek nagy mennyiségben találhatók ma is.

A runák legérdekesebb emléke és egyidejűleg a legrégebb német irodalmi mű a nyugati góthok püspökének, Ulfilának bibliafordítása, mely a negyedik század második felében készült, midőn a góthok Alsó-Moesiában, az Al-Dunától délre, a fekete tenger mentén laktak. Ulfila a runák egyes jegyeinek takarosabb, kerekdedebb alakot adott és amennyiben az abécé csak 16 betűből állott több görög betűt átkölcsönzött és betűit úgy formálta, hogy náddal és téntával papirosra vagy pergamentre írhatók legyenek, mert a régi abécé egyenes vonásai csak bevésésre vagy bevágásra voltak alkalmasak, Ulfila biblijájának néhány kézíratos töredéke fönmaradt korunkra és Milanóban, Wolfenbüttelben és Upsalában őriztetnek.

Egész Európában a latin írást fogadták ugyan el, de nem tartották meg egyszerűségében, mert az író szerzetesek a legfuresább módon elferdítették. A mellékelt ábra, a hatodik szá-

Merovingi írás.

zadból származik s eléggé tanuskodik azon kor rozsz ízléséről. Ki is mondaná, hogy e szó nem más, mint Augustinus? Az öblös írás egyáltalában Olaszországban tartotta fenn magát leginkább, míg Németországban a szögletes írás képződött tovább, melyet góth vagy szerzetes írásnak nevezünk, és a melynek a német nagy írás továbbképzése. Ezen különböző írásokból képződött mintegy Luther óta a közönséges német folyóírás, melynél főleg a gyorsaságra volt tekintet, és a mely a latin alaptól leginkább eltér. E tekintetben is a nyomtatás mestersége jótékony hatású volt, a menyiben az írásmódban némi megállapodást létesített.

Azsiában sok régi és újabb nyelv és abécé van, melyek még futólagosan sem tekinthetők át; a legnevezetesebb keleti betűformákról még is meg akarunk emlékezni.

Ilyenek a hieratikuss és demotikus hieroglyphhek; az ékirás a kopt, az aethiop, a phoeniciai, az ó-aramaei, a különféle héber, a samaritani, a palmyrai, a syriai, az orosz, az arab, az örmény, a georgiai, a zend, a sanskrit, a tamuli, a birmani, a tibeti, a mandsu és a chinai betűformák.

A szláv népeknél a régi nyelveknek (egyházi szláv nyelv), melyek az egyházi könyvekben fordulnak már csak elő, két abécéjét ismerjük, a cyrillt és a glagolitit, mindkettő sajátos külsejű, habár állítólag az ó-görögből származnak. Ezen ó-írásból fejlődött ki, néhány latin és görög betű által kiegészítve, a nagy Péter által szokásba vett orosz abécé, melyet a szerbek és bosnyákok is elfogadtak.

A többtől eltérő, egészen sajátos írása van a legrégebb időktől fogva a kínaiaknak, melyet a betűírással ellentétben szóírásnak kell neveznünk. Minden szó számára külön jeggyel bírnak t. i. Ha ezen írás, a temérdek jegy miatt, nem volna oly nehezen megtanulható, az egész világ számára alkalmas volna, mivel nem a kínai nyelvet, hanem csak a jegyek jelentését kellene tudni. Néhány másnyelvű szomszéd nép valóban használja is a kínai írást. A közép míveltségű kínai legalább 3—4000 szójegyet ismer, a tudósok ennél sokkal többet, hiszen a kínai államszótárban 42,718 jegy áll. Mivel ezen szókepeknek egymástól különbözniök kell, igen kevés egyszerű jegy van köztök, s majdnem

mindenik sajátosán összekötött vonásokból áll, és az egy jegyhez tartozó vonások száma az irányadó. —

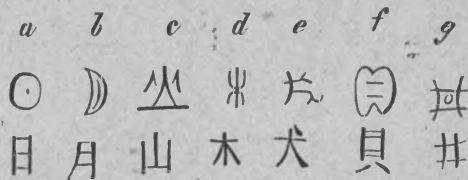
A kínaiak szomszédjai, a japánok szótagírást használnak, mely a kínaiak írásához képest igen könnyű,

mivel ha a tanuló a ra, re, ri, ro, ru, la, le, li, lo, lut s a t. ismeri, olvasni és írni képes.

A japán írás igen hasonlít a kínaihoz, mivel jegyei, természetesen más értelemmel, ettől vannak kölcsönözve. A japánoknak különben önálló szótagírásuk is van.

Már e pár adatból is látható, hányféleképen segítettek magukon az emberek, ha azon helyzetbe jutottak, hogy távollevőkkel vagy utódokkal kellett valamit közölniök. Így fejlődött ki az írás, mely ma az emberiség haladásának egyik leghatalmasabb előmozdítója.

S most még egy pár szót az **írás mesterségéről**. Az írás a 16-ik századtól kezdve mindinkább közös tulajdonává vált az európai kultúrával bíró összes népeknek, a szó tulajdonképeni értelmében tehát művészetnek nem nevezhető. A közönséges írástól különbözik a szépírás vagy calligraphia, mely nem csak az írás olvashatóságára, hanem szépségére is tekintettel van. A calligraphus nemcsak hajlékonyan ír, hanem betűi ékítményileg díszesítvék is, — szóval a calligraphus betűrajzoló. A betű-

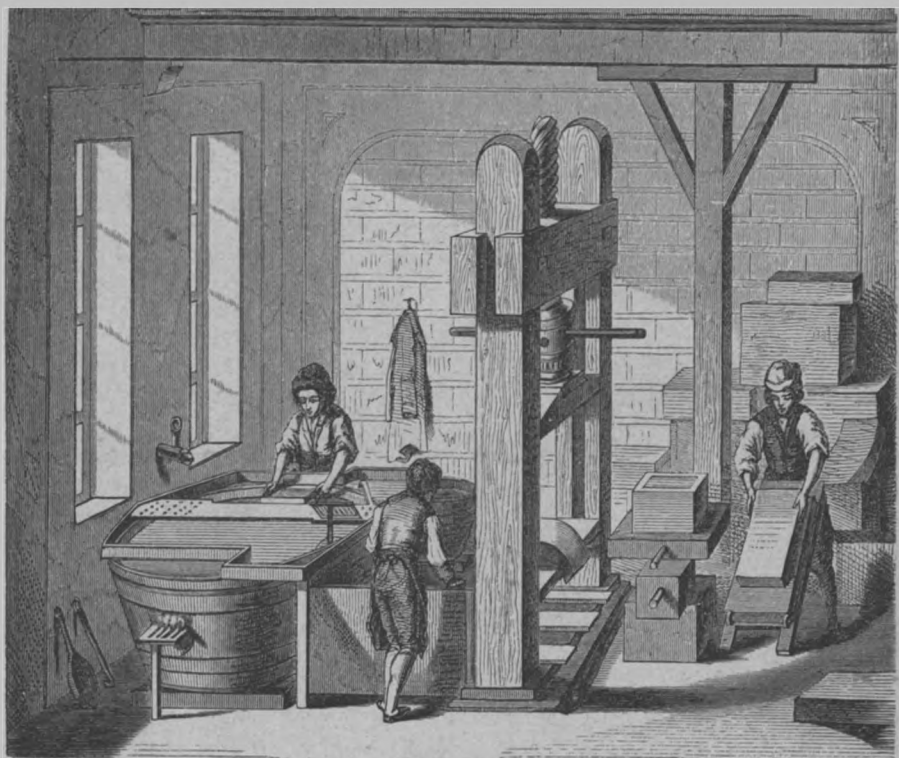
Ó-chinai írás.

rajz elébb sokkal divatosabb volt, mint ma; már pár századdal Kr. születése előtt virágzott, és nagy tökéletességre emelkedett.

Az írásmesterségnek egy különös neme a rövidített vagy gyorsírás, görög szóval stenographia. Az ó-kori népeknek is volt már gyorsírásuk, hanem tökéletességre mégis csak a legújabb időben vergődött. Minden népnek illetőleg nemzetnek van most ilyen saját szükségleteihez alkalmazott gyorsírása. Az ország- és megyegyűléseken s ünnepélyes alkalmakkor, mondott beszédek a stenographia segítségével szóról-szóra papírra lehet tenni s így azon kellemes helyzetben vagyunk, hogy a nyilvános szónokok minden egyes szavát bírjuk, A stenographiai rendszerek közt a három legnevezetesebb a Gabelsbergeré (a magyar nyelvhez alkalmazta Markovits), a Stolzeé (a magyar nyelvhez alkalmazta Fenyvesy), az Ahrendsé (a magyar nyelvhez alkalmazta Dohnányi). Legelterjedtebb a Gabelsbergerféle, legszebb és legraktikusabb, sőt a nyelv szellemét tekintve legrendszeresebb az Ahrends-féle. A közönséges betűk helyett alkalmazott jegyek igen egyszerű alakkal bírnak, könnyen papírra vethetők és más betűkkel könnyű szerrel összeköthetők. A leggyakrabban előforduló és visszatérő szótagok a leggyorsabban leírható jegyekkel, lágy hangok rendszerint szendén hajlott vagy kígyózó vonalokkal, a kemény hangok egyenes vagy szögben végződő vonalokkal jelöltetnek. Ezen írásmód további ismertetésébe a dolog természetéből folyólag nem bocsátkozhatunk.

A titkos írás (Kryptographia) különösen megállapított (titkos) jegyeket használ (Chiffer).

A közönséges vagyis folyó írás kétféle: a latin (magyar) és a német írás. Az előbbihez tartozik az újabb időben igen használt rondírás, mely a közönséges latin írástól igen kerek s rendkívüli erős vonásai által különbözik. A rondírásnál megfelelőleg szerkesztett, tompahegyű acéltollakat használnak.

Merítőkád.

A papiros s az előbb használt írószerek.

Ha írunk, szükségünk van oly tárgyra, a melyre írjunk. Erre pedig sok minden alkalmas, így kőlap, pala, fa és érc tábla, üveg sat., s mindezeket használják is a maga helyén. De az írásra és nyomtatásra csak vékony, könnyen hajlítható lap, tehát a papiros használható, s ép azért ezen gyártmány igen fontos tényezője az üzleti s a szellemi forgalomnak, elkerülhetetlen kelléke a tudományoknak, művészetnek, iparnak, egyáltalában az egész szellemi életnek. Mily roppant mennyiségű papirost fogyasztunk el egy év alatt, s mily sok mindenre használjuk! Ha meggondoljuk, mily papirosmennyiség kell a temérdek nagyobb és kisebb újság, a milliárd levél, körlevél, számla sat. kiállítására, melyek évről évre nyomtatnak és íratnak, az évenként legiószámra megjelenő nyomtatott könyvekre: méltó ámulattal telhetünk el! S mennyi papirost használnak még más célokra, mint írásra és nyomtatásra. A sérvkötő abból készít mesterséges tagokat, a cipész, kalapos, nyerges sat. alig dolgoz-

hatnának papiros nélkül, papirosból készítenek játékszereket, sőt még oly hordókat is, melyek egy négyzet hüvelykre 300 fontos nyomást kibírnak; papirosból készülnek a mesterséges virágok; papirost használunk a csomagolásra; papirossal vonjuk be falainkat, még fehérnemű gyanánt is használjuk mint gallért és kézelőt. Legújabb időben még tekegolyókat sat. is készítenek papirosból, bár ezek nem igen válnak be.

A papirost, mint az írásra legalkalmasabb s legolcsóbb eszközt miáltal sem lehet pótolni. Az ó-korban, midőn az írást ismerték ugyan már, hanem a papirost még nem, más ki-

segítő eszközöket használtak. Így ólom, pala, cserép, fahéj, fatáblákra sat. írták vagy vésték az írást; a meleg tartományokban, mint p. o. Indiában a pálmafának száraz, fahéj nagy levelei igen alkalmasak voltak a bevésésre, vagy zsiros színekkel való befestésre s részben még máig is használják. A bibliából tudjuk, hogy Mózes törvényei kőbe voltak metszve, s hogy Hiob szavait vas vesszővel ólomtáblákba vésette. A rómaiak a közönséges írásra, még azon időben is, mikor már ismerték az aegyptomi papirost viasszal bevont táblákat használtak. A betűket egy hegyes íróvesszővel vájták ki a viasszból, s ha az írottra többé nem volt szükségük a vessző másik tompa végével megint elsimít-

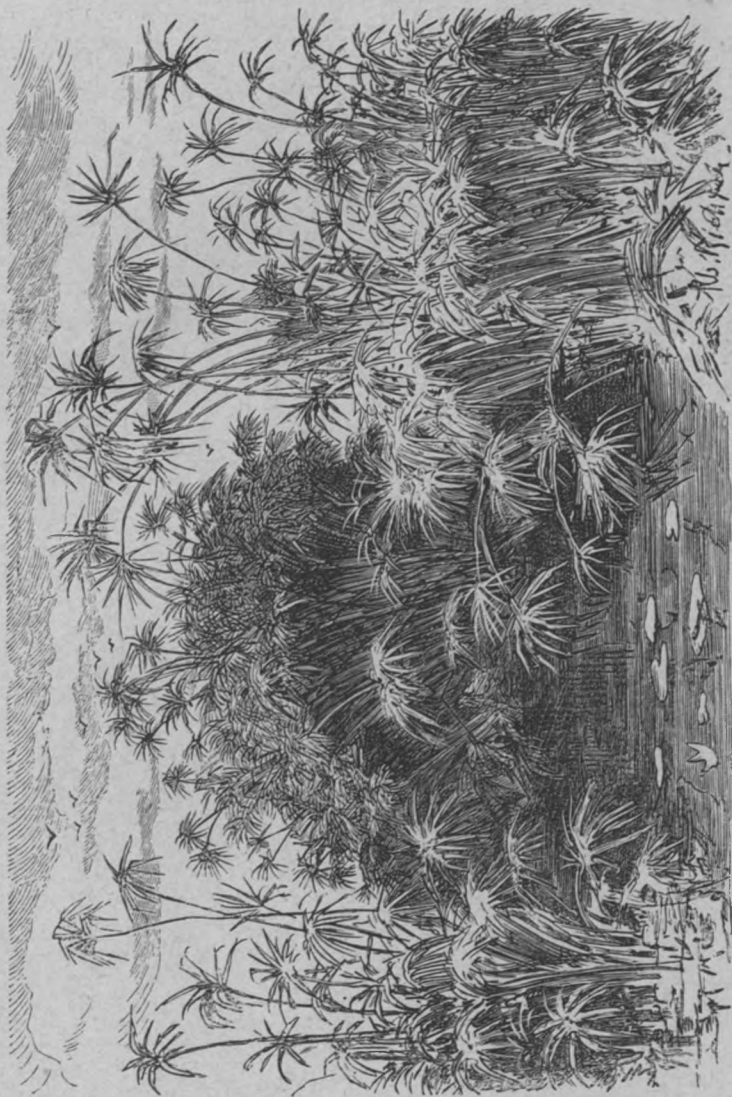

Tailbutpálma-levél.

tották a viaszt, hogy az új írásra alkalmas legyen. Vékony, fehér festékekkel bemázolt fatáblákat is használtak a rómaiak, s ezekre ecsettel írtak és azokat gyakran egy kötetbe fűzték össze.

Ezek a különös célokra szolgáló könyvek voltak és codexnek (fakönyv) nevezték; az általánosan használt könyvalak azonban az írástekeres (volumen) volt. Írástekeres alatt több beírt aegyptomi papiros lapot értünk, melyek fahengerre voltak erősítve; használat alkalmával letekerték a fahengerről, s használat után megint rácsavarták s avval együtt külön ezen célra használt tokokba helyezték. Gazdag emberek a henger végeit, úgy mint a tokot is kirakatták drágakövekkel.

Az ó-korban még a pergamentet is használták az írásra. Mivel ez azonban igen drága volt, csak is oly iratokra használták, melyeknek hosszabb életet akartak biztosítani. Még bőrt is használtak az írásra; így a zsidóknak mai napig is vannak, bőrre írott törvényeik, melyek állítólag ezer évesek.

Papyruscserje.

Az aegyptomi papiros, melytől kölcsönözte a mi íróeszközünk nevét, szintén növényrostból készült; készítési módjára és minőségére nézve azonban különbözött a mi papirosunktól. A papyruscserje, egy óriási mintegy 5 m. magas bóbítás vízi-

káka papírmalom segélye nélkül szolgáltatotta a papirost. Eme növény ma már Aegyptomban nem található, hanem csak a délibb vidékeken a Nilus mellékfolyói körül tenyészik. Az ó-korban formasierüleg termesztették Aegyptomban s az uralkodók a termesztést s papiroskereskedést monopolizálták, s mivel a közép-tenger körül lakó népek mind az aegyptomi papirost használták, tetemes jövedelmi forrásra tettek szert. Plinius a papiros készítését következőleg írja le: A szárazról eltávolították a külső héjat s így több vékony hártýára jutottak, melyek befelé mind vékonyabbakká lettek. Ezeket foszlányokban letépték, hosszabb végükkel egymáshoz ragasztották s ha megvolt a lap nagysága, ugyanazon módon azonban keresztbe egy második réteget ragasztottak rá, azután az egészet megszáritották, sajtolták és simává tették. Ezen kezelési modorból magyarázható meg, hogy a némely könyvtárban még mai napig is található papyruslapok, a világosság felé tartva, miért oly szövetalakúak. Ezen papiros nem a legjobb volt; törekenysége és áthatósága miatt csak is az egyik oldalán volt használható.

A papyruscsereje jó ideig egyedüli közvetítője volt az írásnak. Később — mintegy 300 évvel K. sz. e. — a papyrusnak a pergament lett társa. Ez nevét kis Ázsia Pergamus nevű városától nyerte, s állatbőrből, nevezetesen kecske-, juh- és szamárbőrből készült és készül. Az ó-korban a fehér pergamenten kívül színeset is készítettek; ez utóbbira arany és ezüst színű betűket írtak. Alig hihető — pedig igaz — hogy volt idő, melyben egy ív papirosnak, mai pénzünk szerént, két o. é. forint volt az ára.

Az aegyptomi papirüzlet, melynek keletkezési idejét meghatározni lehetetlen, 1000 évnél tovább virágzott, s csak a 11-ik században hanyatlott a gyapotpapiros elterjedése következtében. Ezen új papirkészítési mód, melynél a nyers gyapot zuzás, törés vagy más kezelés által papírnemű anyaggá alakítatott át és azután szíták segélyével merítettett — állítólag Chinából származott. Az bizonyos, hogy keletről kaptuk, mivel történeti tény, hogy a 7-dik században Bokharának Samarkand nevű városa papirkészítése és kereskedése által nagy gazdagságra tett szert. Samarkandból Damaskusba származott át, innen pedig az arabok Spanyolországba vitték magokkal. Spanyol és görög munkások gondoskodtak azután annak további elterjedéséről; 1340-ben Anconában; 1390-ben Nürnbergben; 1440-ben Baselben; 1477-ben Kemptenben keletkezett papírmalom. Már a gyapotpapiros feltalálási idejében is mellőzték a nyers gyapotot, és gyapot s gyöles hulladékokat használtak fel, melyek felette olcsón voltak beszerezhetők és már alkalmasabbak voltak a földolgozásra. Csakhamar észrevették azt is, hogy a gyöles hulladékok

ból jobb papiros készül, mint a gyapotból, és így inkább az előbbit használták. Mai papirosunkban ismét több a gyapot, a fonóintézetek legszennyesebb hulladékai is a papírmalmokba vándorolnak.

A vászon és gyöles rongy ma már igen fontos kereskedelmi cikkét szerepel s Magyarország ez irányban nevezetes kiviteli kereskedést űz. A papír fogyasztása azonban oly nagy, hogy a világ összes rongykészlete elégtelen már a szükséges papírmennyiség előállítására, úgy hogy a hiány növényanyagok által pótoltatik. Melyek közül legalkalmasabbakul jelenkeznek a fa és a szalma. A fa fölhasználása egy Völker nevezetű németnek a találmánya, és csak néhány év óta van alkalmazásban. Az eljárás a következő: puha világos faneműek hasábokban gépre rakatnak, s egy nagy köszörű kő és vízodafolyás segélyével porrá zúzatnak; e por a víz által elmosva különböző rostokon leülepszik. Ily fa-köszörűmalmok nemesak Németországban állanak fönn erdős és vízben gazdag vidékeken, hanem másutt is meghonosultak, így nevezetesen Lengyel-, Orosz-, Svédországban és főleg Északamerikában. A fapor a rongyanyagnak csak vegyítékéül szolgál, és a papír minősége szerint annak $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{3}$ részét képezi. Minthogy a köszörült faanyag rövid rostjai miatt az abból készült papír nem igen tartós, megkísérlették a fa rostjának eredeti alakjában való fölhasználását. Ezen célból az egyenlő nagyságú rövid darabokra vágott fa egy kazánban magas gőznyomás mellett több órán át szódaoldattal főzetik, miáltal nemcsak a gyantás részek távolíttatnak el a rostokból, hanem azok péppé is átalakíttatnak, mely jól kimosatik és azután megszárittatik.

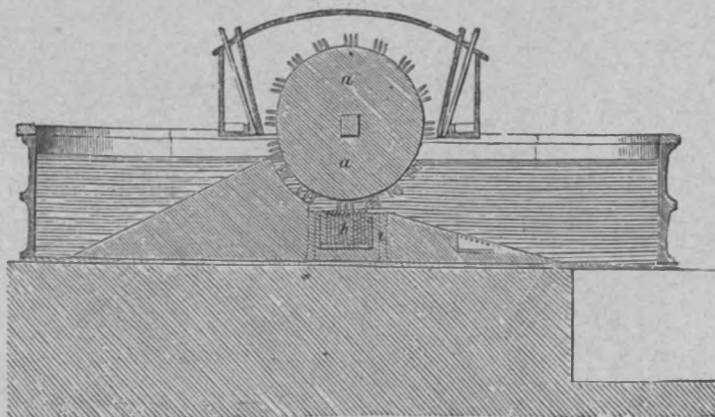
A gabona, sőt még a bab, borsó és lencse szalmájából is csomagolási és táblapapirost készítenek. A szalmát előbb mésszel vegyítve egy arra alkalmas gőzkazánban mindaddig főzik, míg pelyhes rosttömeggé nem válik. A franciák az Algirban nagy mennyiségben vadon tenyésző ginster, alve s más növényekből is készítenek papirost. Különben már fenyűtűkből, burgonyaszárból, bőrhulladékokból is lehet papirost készíteni; a csalánból készült papiros meg épenséggel kitünő.

Míg a többnyire igen piszkos rongyokból szép fehér papiros lesz, mindenféle kezelés alá kerülnek. Mindenekelőtt az anyag minősége szerint szétválasztatnak és osztályoztatnak. Az osztályozást követi a rongyok fölaprítása vagy egyenesen álló kaszaalakú rongyvágó kés segélyével, mely esetben a kéz végezi az aprítás tisztét, vagy vízerő által hajtott gép van alkalmazásban.

A legfontosabb a rongyoknak alapos megtisztítása. Ez száraz vagy nedves úton eszközöltetik; az első esetben saját

tengelye körül forgó sodrony rostélylyal ellátott dobba tétetnek a rongyok és a körforgás következtében a bennök levő piszok, por sat. kihull. Sokkal nagyobb dolgot ad a nedves úton való tisztítás. A tisztább rongyokat hideg vízben mossák, a piszkosabakat szóda- vagy égetett mészlúgban; durva rongyokat tiszta mészlében. Az utóbbi mosás legcélszerűbben gőz által történik; ez ugyanis áthatja a rongyokat, meghűl s azután piszkos vízként foly le. A mosásnak még azon előnye is van, hogy általa a színes rongyok megfehéríttetnek.

A mint tudjuk, kétféle úton csinálják a papírost; egyik készítési mód által nyerjük a kézi papírost, a másik által a gyáripapírost, s ez utóbbi már annyira elterjedt, hogy a régi kis pépmalmokra már csak gyéren akadunk, p. o. az érchegy-ségben vagy Magyarországnak is egyes a vassúttól távolabb

A „Hollandi“ átmetszete.

fekvő vidékekein, mint Pozsonymegyében Csesztén és Ottovölgyön. Ezek csak táblapapírost színes csomogolópapírost és ha elegendő fehér rongy áll rendelkezésükre írópapírost is készítenek.

A pépmalmok a legrégibb rongyaprító gépek és hasonlítanak az olajmalomhoz, csak hogy függőleges zúzó helyett, súlyos kalapácsokkal bírnak, melyek a teknyőben levő, vízzel kevert rongyokat finom rostocskákká zúzzák. Mivel azonban eme munka felette hosszadalmas, már korán felhagytak ezen gépek használatával s azt a Hollandban feltalált jobb készülékkel az úgynevezett „Hollandi“-val pótolják.

Ez a rongyokat éles acélkésekkel szálakra vágja. A mint a fennebbi átmetszet mutatja, az *a* henger ily késekkel van körülvéve; az alsó falhoz ugyancsak ilyen élükkel felfelé álló kések vannak megerősítve. A csőbőr, melyben e vágóeszköz nyugszik, hosszassgömbölyű és hosszában oly választófállal bír,

melynek két vége nem ér a csöbör falaihoz. Az egyik felébe van a vágó *h* kemény faékbe *i* helyezve. A már előbb foszlányozott rongyokat vízzel keverve teszik a csöbörbe s a kés henger forgásba hozatik.

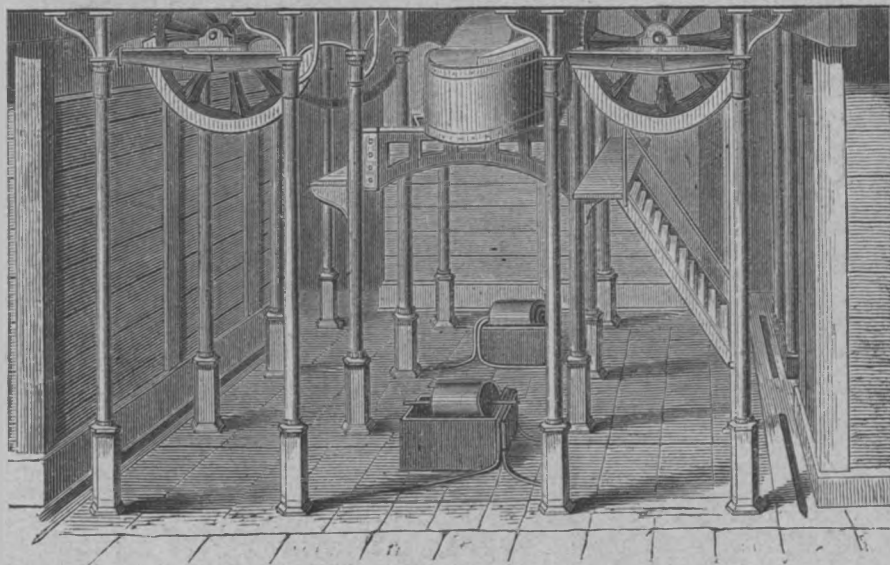
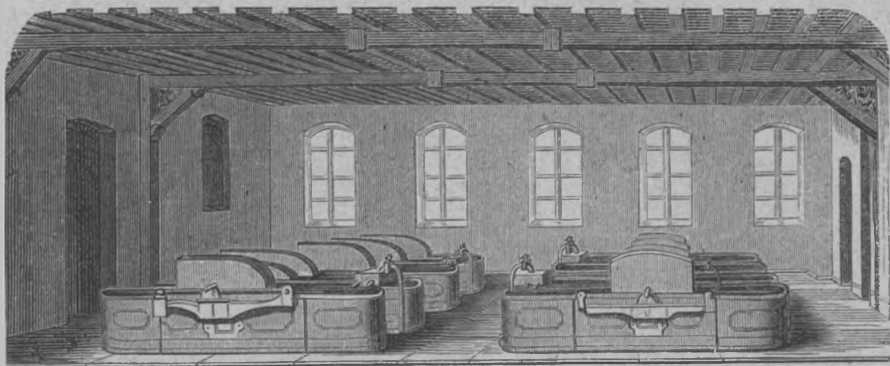
Mivel a víz és rongykeverék folytonosan a kések közé kerül, nemsokára a csöbör egész tartalma forgásba jön, a csöbör üres feléből mindannyiszor visszafoly s újból a kések közé kerül.

Kétféle Hollandi van; az egyik a rongyokat kevésbé durvább alakban vágja, s ezt rongypépnek hívják; majd a második Hollandiba kerül, melynél a kések sokkal közelebb állanak egymáshoz s a rongypépet rongytejjé változtatják, mely már alkalmas a feldolgozásra, csakhogy folytonosan kavarni kell.

A kézi vagy csöbör-papiros készítéséhez két egymás kezére dolgozó ember szükséges, a meritő s a sajtoló. A meritőnek kezében egyszerű sodronynyal bevont ráma van, melyet egy másik farámával úgy főd be, hogy az egész lapos szekrénynek látszik. Ezt a szekrényt bemártja a csöbörbe s annyi rongyanyagot merit ki belőle, a mennyit a szekrény elbír. A víz természetesen lefolyik azonnal s a papirosanyagot, mint fehér réteget, hagyja hátra. Erre a felső rámat leemeli s a sodronyrámát tartalmával együtt szomszédjához, a sajtolóhoz tolja s attól üres sodronyrámát vesz el megint. A sajtoló a töltött rámat gyapjúszővetű nemezre fordítja, egy második nemezzel befűdi, erre a második réteget borítja, s ezt mindaddig folytatja míg a nemez és a papiros anyag bizonyos magasságot elért. Ekkor a mellette lévő sajtóba tolja s erősen leszorítja. Sajtolás közben annyi víz folyik el, hogy a papiros már könnyen kezelhető nedves ívekké változik. Ezeket kivesszik a nemezekből, közbetét nélkül egymásra helyezik, s azután megsajtolják, a papirost sok ablakkal ellátott, nedves időben fűtött szárítóteremben kiszáritják, azután ismételve sajtolják s az íveket mindannyiszor újból egymásra rakják. A téli hideget arra használják, hogy a papirost megfagyasszák, mi által fehérebb lesz. Végre átnézik az egyes íveket, megtisztítják s a hibásakat mint olesó árút külön teszik. Így készül a nyomtató s az itatós papiros. Az írópapirost a legrégebbi módszer szerint úgy készítik, hogy az egyes íveket az első szárítás után még enyűvízbe — enyv és timsó oldatba — mártják s azután ismét megszáritják. Most az enyvét és timsót már a csöbörbe vetik. Az írópapirost kétszer enyvesítik; az egyszer enyvesített papirost egymártásúnak hívják. A meritőszekrények vagy vastagabb, hosszabban megkötött, szélességben néhány sodronyszállal megerősített alappal bírnak, s akkor recés papirost adnak; vagy pedig a sodronyalap sokkal finomabb sodronyból van összeállítva s a papiroson semmi nyomot nem hagy hátra s akkor velinpapiros-

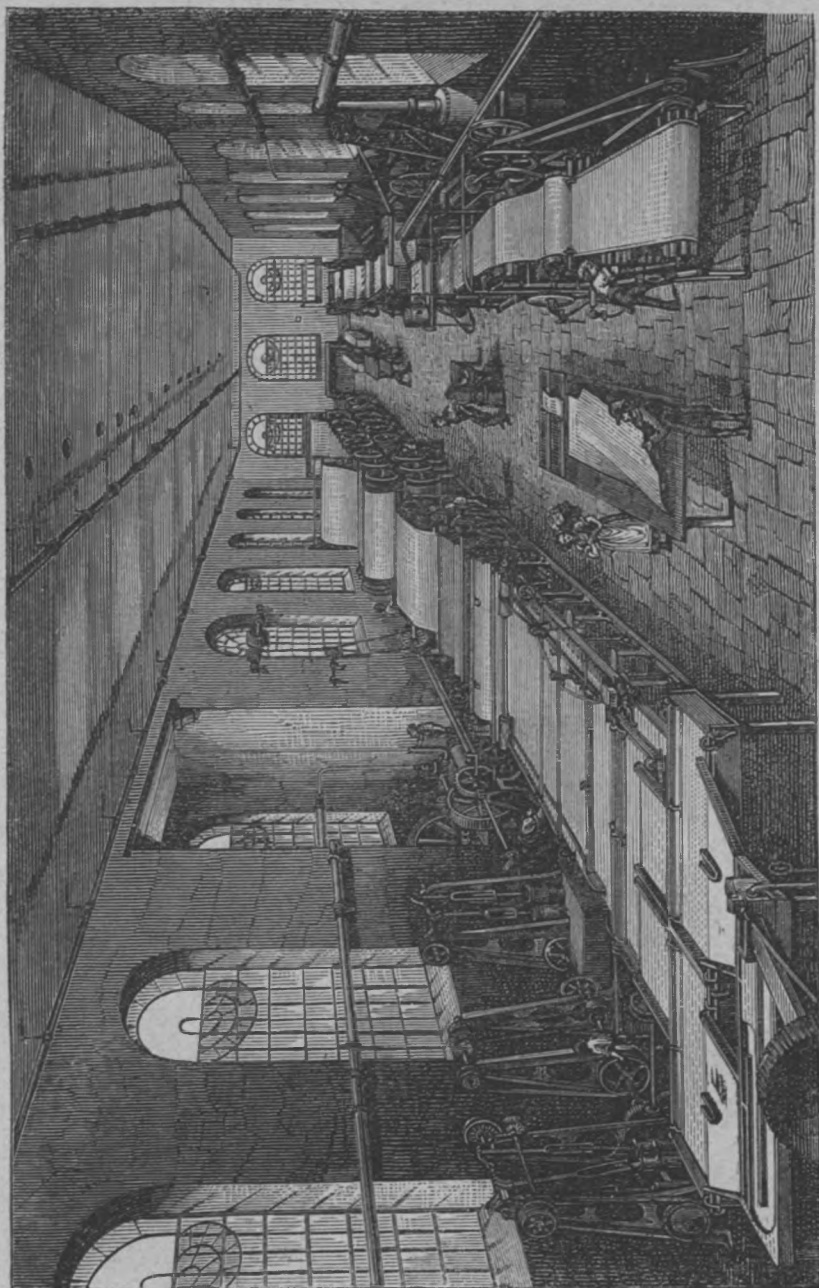
nak nevezik. A színes papiros előállítására a papirosanyagot csak a csöbörben festik.

A kézműves papírmalmok, a mint már fenn mondtuk, ma már ritkán fordulnak elő, a nagyszerű papirosgyárak tették nélkülözhetőkkel, melyeknél a mesterséges gép pótolja a kézimun-

Hollandi terem a papirosgyárban.

kát s az előállítás nagy mennyiségére nézve úgy viszonylik a régi előállítási módhoz, mint p. o. a vasút a lovak által vontatott közönséges kocsikhoz. A gép igen elmésen kigondolt, de természetszerűleg soktagú mű is, járása az azt nem ismerőnek figyelmét sokáig lekötheti. Ha már egyszer működésben van, nem szorúl többé további munkaerőre s a „Hollandi“-ból kifolyó fehér levet néhány perc alatt egyenlő szélességű tetszés szerinti

Papírgéptere.

hosszúságú kész, száraz papirossá változtatja. E miatt a géppapírost rendszeren végtelen papirosnak is hívják.

A papiros a gyárban tulajdonképen szintén úgy készül, mint kézi munka által, t. i. rosta, nemez, sajtoló hengerek stb.

segélyével, csak hogy az egész egészen más látványt nyújt. Magasan álló anyagszöbörből, melynek ellátása céljából emelvényre helyezett legalább nyolc Hollandi (lásd a túloldali képet) van folytonos működésben, ömlik a fehér, vízzel vegyített papirosanyag előbb a habaró készülékbe, innen a tisztítóba (börcfogó), végül gereblyeféle szerkezeten át nagy, sárgarézsodronyból készült fonadéokra, mely mintegy a kéz formáját pótolja megnagyobbitott alakban.

A szövedék két hengerre van feszítve, felül tovább hengeredik s alul visszatér. A papirospép ezen mint egy nagy kendő terül el, két oldalszík határolja a hengereket és szabja meg a papiros szélességét. Hogy a sodronyszövet lehetőleg pontos vízszintes síkot képezzen több vékony fémhengeren nyugszik. A sodronyszövet nemcsak előre mozog hengereivel, hanem folytonosan majd jobbra, majd balra rázatik s így a papírpép a lehető legarányosabban oszlik el a síkon. A pépben lévő víz a sodrony likacsain csepeg le; azonkívül a légnyomás hatása is kiváló szárító eszköz. A sodronyháló vége felé t. i. ez teknő alakú szekrénykén gurul tovább, s ez által a szekrényt folytonosan zárva tartja. Az öblös üregből igen egyszerű alkotású légszivattyú folytonosan szivattyúzza a levegőt s ezáltal eszközli, hogy a levegő felülről a papírpépen keresztül hatoljon a szekrénybe. Természetszerűleg a levegő a vizet is lenyomja a szekrénybe s ezáltal meglepő, szabad szemmel is látható hatást idéz elő: az imént még félig cseppfolyós pép e helyen majdnem egy pillanat alatt összefüggő, vízmentes réteggé változik, ez a félig kész papiros és már elég tömött arra, hogy az első hengerpárnak, a nedves sajtónak, melyen a sodronyhálózattal együtt keresztülmegy, nyomását kiállja. A nedves sajtó belsejében elválnak a papiros a sodronyhálózattól, az utóbbi alant visszatérő körforgását végzi, míg a papiros végtelen talajposztó segítségével más hengerek, a szárítósajtó közé kerül, s ebben tömötséget és símaságot nyer. Végre még egy nagy vagy néhány kisebb, gőzzel fűtött fémhengeren gurul végig a papiros, itt teljesen kiszárad s így kerül a felcsavaró motolára. A papirosanyag a szöbörtől a motolaig mintegy 10 m.-nyi utat tesz meg, még pedig körülbelül két vagy három perc alatt.

Önmagától értendő, hogy a gép egyes részeinek szabatosan kell dolgozniuk, és minden mozgásuknak egybevágónak kell lenniük, mert különben a papiros rongyoltan és tisztátalanul kerülne ki a gépből. Ezért az egyes géprészeket hajtószíjak által összekötött kerékmű segélyével egy főhenger mozgatja.

Különös figyelem fordítandó a gép összeállításánál a motolára, melyre a kész papiros csavarodik. Mivel ennek területe

minden forgás által nő, mindig egyenlő sebesség mellett, több papirost szükségelne, mint a mennyit a gép készíteni képes. Eszerint tehát forgási sebességének azon arányban kell csökkennie, a melyben kerülete nő. E célra forgótengelyből kiinduló csiga által megfeszített végtelen zsinór köti meg a motóla tengelyéhez erősített acél orsókeréket. A zsinór, az orsókerék, jól kiesiszolt rovátkáján fekszik. A surlódás tehát igen csekély, hanem elégséges a forgásra mindaddig, míg elegendő papiros tekerődik fel; ellenkező esetben megáll a motóla, és a zsinór feleszszik a kerékre.

A gép által előállított papirosnak szélessége $1\frac{1}{2}$ —2 m., előállítási gyorsaságra nézve átlagosan 5 m. hosszúság jut egy percre. A motóla előtt rendszeren hengeren tekerődik tovább a papiros, mely felett egyenes rúdra erősítve pár vágó kerék forog, melyek a papirost hosszában három részre vágják. Ha az egyik motóla megtelt, üreset tesznek helyébe. A telt motóláról a papirost egy hosszvágással lefejtik, és vágó gépbe teszik, mely azután az íveket a szükség szerinti nagyságra vágja. Minden még oly csekély hulladék is visszakerül a Hollandiba, hogy újra feldolgoztassék. A géppapiros többnyire egymártású. A papiros sajátos enyvezését növényi enyvezésnek nevezzük. Gyantából és marólúgból gyantaszappant főznek, melynek oldatát a Hollandiba teszik. Ezután kellő mennyiségű timoldatot kevernek hozzá; a szappan és a tim szétbonják egymást, és a timföldből és a gyantából új sárga szappan keletkezik, mely a vízben föl nem olvad, hanem a szövetrostokra ülepedik le, s azokkal majdnem összeáll. Finom papiros készítésénél, fehér viasz pótolja a gyantát, mely egészen fehér szappant ad. — A papiranyagot enyvezés előtt még halvanynyal fehéritik, mely fehéritést a régi papiroskészítők nem ismerték. Rendszeren a halvanymészoldattal vegyített anyagot forgó dobba teszik. Eme mozgás közben a papirosanyag tisztára mosatik, a halvanyt belőle eltávolítják, a mi ha meg nem történnék a papiros csakhamar foszlányokra oszlanék.

A jobb író- és levélpapiros selyemsímaságát azáltal nyeri, hogy ívenként igen síma, kemény és fényes kéregpapiros, úgynevezett sotutáblák, vagy pedig csiszolt horganylemezek közé rakják s hosszabb időn át keményen megsajtolják. Még sokkal gyorsabb a munka simítógép segítségével, mely három igen síma, egymásfölé helyezett öntött vashengerből áll. Ezen hengerek közt áthúzzák a sotutáblák, horgany- vagy rézlemezek közé tett papirosiveket. A papirosanyagba most faporon kívül még ásványanyagokat is kevernek, u. m. porcellánföldet, finom fehér agyagot, készített gipszet sat. Ez anyagok által a papiros nehezebbé és mintegy testesebbé lesz.

A többi között kender, mályva, len, gyapot, selyem, haj s más kész szövetrészekből, melyeket kellőleg összevegyítve papírpéppé változtat a Hollandi az úgynevezett kócos papírost készítik, mely igen hasonlít a szövetekhez s igen erős. A krétás elefántesontpapírost fehér ásványfestékekkel vonják be s jól megsimítják. Az asztalos, képfaragó és egyéb munkáknál a csiszolásra használt üvegpapíros egyik oldalát előbb enyvvél és fénymázzal vonják be s azután csiszolóval vagy üvepporral behintik. A pergament-papíros erős enyvtelen papírosból készül olykép, hogy azt félig hígított kénsavba mártják, miáltal a papíros pépes tulajdonságot nyer.

A papírosgépet Robert Lajos nevű francia munkás találta fel 1799-ben Esonnesban, de csak Angliában, hova a mintát küldötte, tökéletesítettett, s 1803-ban működött az első ilyen gép. Innen gyorsan elterjedt az egész földön.

A papírgép mintegy 15000 forintba kerül, ehhez járul vagy 10000 forint a „Hollandi“-k és még néhány ezer forint a rongyvágo, metsző-sajtó, simító-gép sat. beszerzésére. De az ilyen gép azután mindennemű papíros előállítására alkalmas. Az egy géppel dolgozó papírmalmot is gyárnak mondhatjuk már. De vannak több géppel bíró gyárak is. Magyarországon a legnevezetesebb a hermaneczi papírgyár.

Az egyszerű hengergépnél a sodronyszövet egy henger alakú váznak burkolatát képezi, és ezen henger egy szekrényben forog, melyet folytonosan ellátnak papírosanyaggal. A papíros a sodronyszövetre ragad, a víz lefolyik s a fehér réteget a hengerről nemezek és hengerek leszedik s tovább földolgozzák. Mivel itt a papírospép nem rázatik a papíros sokkal lazább, s e miatt e gép használata csak korlátolt; a táblapapíros készítésére szánt gépek ezen rendszer szerint készülnek.

A papírosnemek között legnagyobb mennyiségben a nyomtatópapírost készítik, melyet ismét a hírlapok fogyasztanak legnagyobb mennyiségben. Hanem a papírosgép csakhamar tétlenségre lett volna kárhoztatva, ha pár évvel később méltó társa nem szegődik melléje a nyomtatógép vagy gyorsajtó, mely ép oly gyorsan fogyasztja el a papírost, a mily gyorsan készül. E két gép oly szükségképi kiegészítője egymásnak, mint az egyik kéz a másiknak, s a nyomtatásnak mai nap észlelhető gyors elterjedése, e kettő nélkül alig képzelhető.

A könyvnyomtatás föltalálása.

icső rendeltetése az embernek, hogy a földet hatalma alá hajtja, s ezen végcélhoz csakugyan lépésről-lépésre közeledik. És, a mivel eme célját elérni képes, az gondolkozó, művelésre képes szelleme. Az ember született buvár és feltaláló, s még legkezdetlegesebb természeti állapotában is azon kell gondolkoznia, miképen elégítse ki legjobban egyszerű szükségleteit. A műveltséggel bíró embernek pedig növekedő szükségleteivel szemben százszor több oka van a szellemi munkálkodásra; nem akar azon fokon megállani, a melyen imént állott, hanem előbbre törekedik a fokozott tudás felé; új célokat keres és új eszközöket ezen célok elérésére. — Számtalan eszközt talált fel és szerkesztett az ember céljai számára, az erdei lakónak első parittyáján és hurokján kezdve a mai kor hatalmas erőgépeig; a mozdony, a gőzhajó, a bámulatra méltó villanyos távíró, az üvegből készült mesterséges szem, melylyel a mindenség rejtélyeit átkutatjuk s a mellettünk levő láthatatlan parányokat felismerjük, a művészileg összeállított munkagép, mely ruhánkat fonja

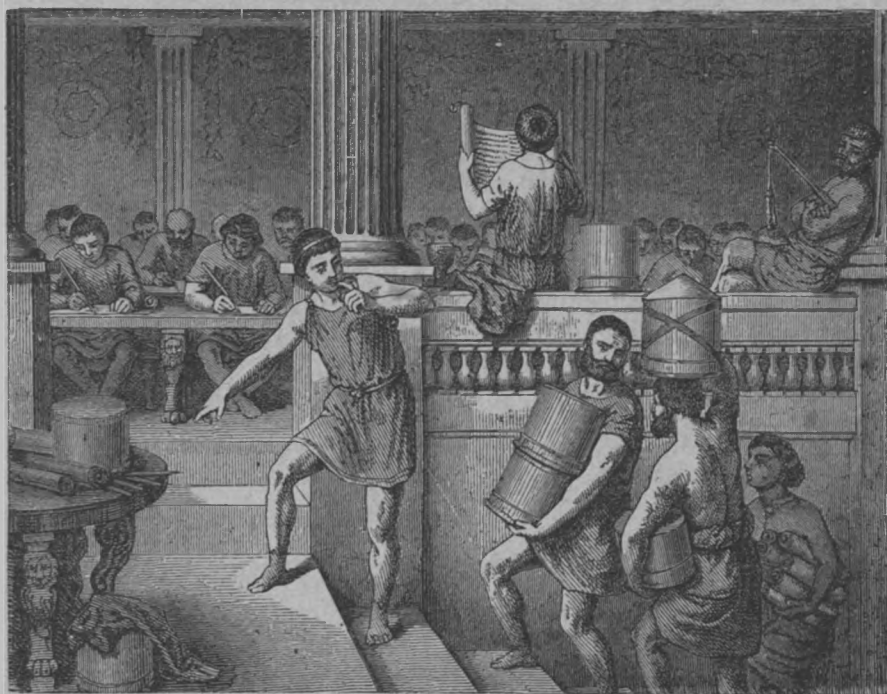
és szövi, az emberi észnek mindmegannyi remek művei. Mindezek közt azonban a könyvsajtó a legnemesebb műszer, amennyiben nemcsak a mindennapi élet szükségleteinek szolgál, hanem a szellemi munkásságnak, a művelődésnek, a felvilágosultság és a polgárisodásnak is eszközlője. A mi jót, szépet és hasznost az emberi szellem teremt, azt a sajtó ezer nyelven hirdeti és mindnyájunk közös tulajdonává avatja. Sajtó nélkül mindenben, a tudományban és művészetben, a műtani szakban és az általános népműveltségben nem állanánk ott, a hol ma állunk; a sajtó közvetíti az általános szellemi forgalmat és emeli azt folyton folyvást.

A míg az emberek csak drága írott könyveket használtak, tudományval és műveltséggel csak az előkelők bírtak, a nagy tömeg nélkülözte azt. Így volt az nálunk a könyvnyomtatás föltalálása előtt, így állott a dolog az ó-korban a görögöknél és a rómaiaknál. A magas műveltség, mely által eme két nép és főleg az első kitűnt, mégis csak leginkább a fővárosokban honolt. Ott gyűltek össze a bölcsesek, tudósok, költők és szónokok. A régi Athenben és Rómában is voltak már könyvkereskedők és üzletszerű könyvmásolók. Ha a könyvkereskedőnek valamely munka több példányára volt hirtelen szüksége 100 és több másolót rendelt, és egyet a ki a szöveget mindnyájának egyszerre tollba mondotta. Ez volt az egyetlen ismeretes sokszorosító mód, mely a könyvet vásárló közönség akkori számához képest bizonyára kielégítő volt. Minden esetre kár, hogy a görögök még nem ismerték a könyvnyomtatást, mert irodalmuk oly gazdag volt, hogy ránk maradt műveik annak bizonyára csak csekély részét képezik.

Midőn a görögök dicsősége és utána a rómaiak világalma megszűnt, s a népvándorlás és a vele járó tudatlanság, nyereség s pusztulás évszázadokig nyugtalanította Európát, a műveltség és tudomány csak kevés helyen volt ápolható. A papokat kivéve a középkorban csak kevesen tudtak írni és olvasni. A tudomány és a művelődés a klastromokba szorultak. A görög és római irodalom maradványait ezek óvták meg az enyészettől, habár nem is terjesztették, mivel ezen általuk alig értett pogány iratokat gyanús dolgoknak tartották. A klastrom tanítási eszközein, a liturgiákon és egyéb saját használatra szánt tárgyakon kívül még sok más munkának terjesztése ártalmatlannak tűnt föl, és így a legtöbb zárdában másolással töltötték az időt, részint előszeretettel, részint a szerzet szabályainak megfelelőleg, részint végül nyereszkesedés céljából. E másolás közben a betűk ékesítése nagy haladást tett; néhány ránk maradt kézirat még ma is méltó bámulást gerjeszt. A legszebb miniatúr-festmények gazdag szélzetdíszítések, aranyozások és díszes kezdőbetűk (initialék)

ékesítik ezen műveket, melyek felette drágák voltak, — hisz az egyszerűen írt könyv sem lehet olcsó — úgy hogy csak fejedelmi vagy igen gazdag családok vásárolhatták meg azokat.

Milyen lehetett ilyen körülmények között akkori időben egy könyvtár, az könnyen elképzelhető. Száz kötetből álló gyűjtemény már valami rendkívüli volt; híres tudósok 10—20 könyv birtokában szerencséseknek érezték magukat s olykor maguk is a másoláshoz fogtak. Egy bibliát 1000 aranyforinttal fizettek.

Miként sokszorozták a rómaiak szellemi műveiket.

Kéziratok ajándékozása nagy jótéteménynek tekintetett, atyák leányaiknak kéziratokat adtak hozományul, az adósok kéziratokkal törlesztették tartozásaikat, s a haldoklók olykor egy-egy könyvről külön végrendelkeztek.

A drága könyveket templomokban és könyvtárakban olykor oda láncolták, s nem ritkán drága pénzért kölcsönözték ki.

A 11-ik század vége felé a szellemi élet éledni kezdett, s mindinkább növekedett. Az iskolai tanítás komolyabbá lőn s lassanként a könyvszükséglet is nagyobb lett. Ennek következtében lassanként nem szerzetesek is foglalkoztak másolással és

könyvkereskedéssel. A párisi, bolognai, bécsi s más egyetemeken ezen kereskedők az egyetemi hatóság felügyelete alatt testületeket képeztek. Hanem bármennyire szaporodott is a másolók száma, a könyvek mégis sokkal drágábbak voltak a nyomtatottaknál.

Ekkor lépett előtérbe a könyvnyomtatás, mint az emberi szellem újabb vívmánya és a dolgok állásának egyszerre kedvezőbb fordulatot adott, ha nem is a másolók érdekében, kik egyébként maguk is többnyire az új mesterség szolgálatába szegődtek. Határozatlan időszakon át az írott szó volt az emberek egyedüli mesterséges közlési módja, míg végre a termékeny, világtörténelmi eszme utat tört magának és a szót műtani úton a mozgatható betűk segítségével sokszorosította.

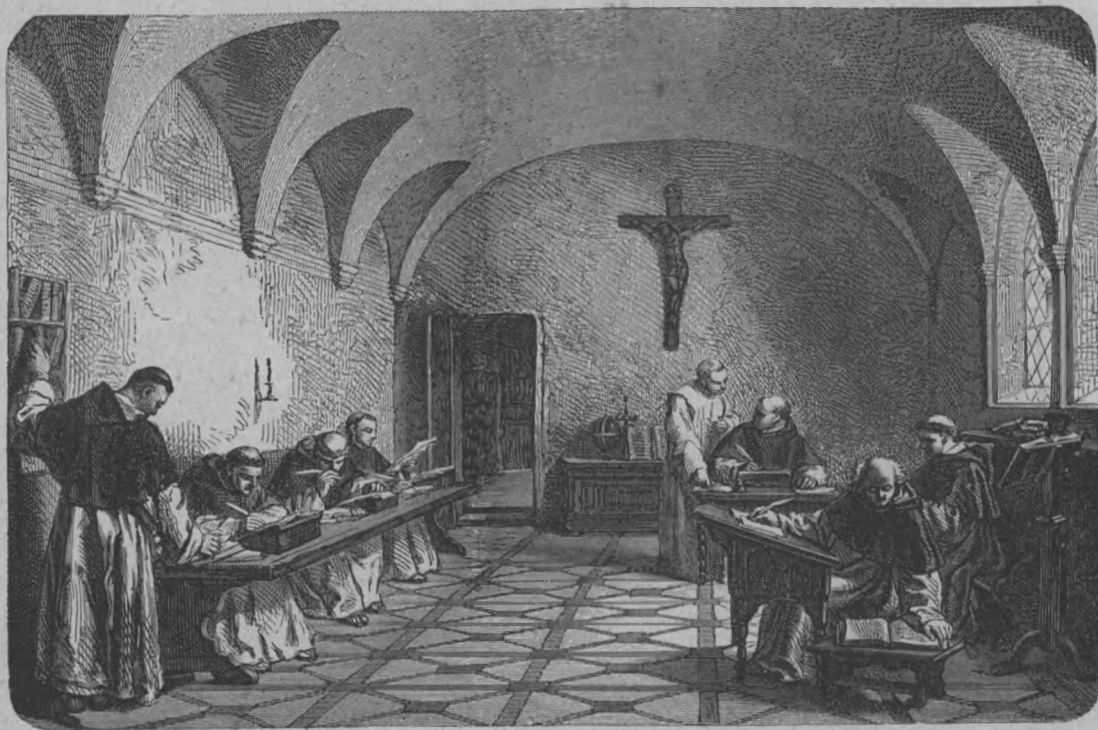
A könyvnyomtatás föltalálója a mainzi születésű Gutenberg János.

De a mint ritkán lép föl egy találmány rögtönösen és előkészületlenül, így a könyvnyomtatásnak is meg voltak előhírnökei; nevezetesen a fametszésből fejlődött ki közvetlenül a könyvnyomtatás. Midőn a német városok a 14-ik század közepe felé kiterjedt kereskedelmi forgalmuk következtében virágzásnak indultak és anyagilag gyarapodtak, a lakosok családi és társas életüknek kellemesebbé tétele céljából önkéntelenül vetemedtek mulatságot nyújtó találmányokra. Ezek sorába tartozott a kártyajáték is.

A játékkártyákat már előbb használták és pedig papirosra festve, később azonban már műtani úton állították elő. Készítési módjuk abban állott, hogy a kártya alakjait fába metszették. A kiálló metszetet bekenték festékekkel, papirost tettek rá s annak alakját sajtó segítségével rányomták a papirosra. Hogy mely nép volt ennek föltalálója és mely időből való e találmány, azt meghatározni nem lehet, de különben oly egyszerű ez eljárás, hogy alig lehet találmánynak nevezni. Ha kezünk piszkos, vagy csak izzad is, s avval tiszta tárgyhoz, p. o. egy lap papirosához nyulunk, mindjárt készen van a nyomtatás, mert még a sejtek összeköttetését is tisztán látjuk a tárgyon.

A művelődésben előrehaladottabb népek, a bélyeg- és pecsétnyomóhoz hasonló fémlapokat használtak lenyomatokra. A németek a fametszést használták.

Eredetileg a falapokra csak kártya-képeket vésnek, később azonban már létező tárgyak képeit akarták ábrázolni. Valamely előkelő személynek, lovagnak vagy szentnek a képét vésnek ki, s nevét alája írták. Később belátták, hogy egyszerűbb lett volna az illető nevet is azonnal a fába vésni. Ezt azután meg is tették, és a papság csakhamar átlátta, hogy efféle képek az ájtossággal emelésére igen alkalmasak, ha a szent történetek alakjai

Középkori másoló műhely.

lenyomatnak és a szegények között kiosztatnak, mert egy írott biblia, akkori időben, mint az már említve volt, 1000 arany forintba került. De egyébként sem hajtott volna nagy hasznót a biblia, mikor alig tudott valaki olvasni, a képek jelentőségét ellenben mindenki megértette. Mivel ezen képek nagyon kedveltek voltak, a jámbor papok azokat ingyen osztogatták, majd meg egyes személyek helyett egész csoportokat ábrázoltak, melyek alá ismét különféle aláírásokat, versecskéket, mondatokat írtak. Így keletkezett a híres „Szegények Bibliája“ (Biblia Pauperum), a hirschauai zárda ablakfestményei után készült 40 ó- és újtestamentumi képes ábrázolattal. Ezen legrégebb nyomtatvány oly nagy ritkaság, hogy 1815-ben egy angol herceg saját biblia gyűjteménye számára annak egy teljes példányát 210 font sterlingen (2100 forinton) vásárolta meg. Az ezen időből fenmaradt fametszet-maradványok rajzbeli fogyatkozásaik dacára már meglehetősen művészi ügyességről tanúskodnak. Az írásnak fába metszése mind általánosabbá lőn; a képek idővel mellőztettek, s e helyett egész lapokra terjedő írásmetszetekkel találkozunk, mi által a leírás fáradságos volta lőn megkímélve. Bár mily fáradságos volt is ily egész lapok kimetszése, mégis előnnyel bírt, ha sok lenyomat elárúsítása volt remélhető, mint p. o. az elemi iskolai könyveknél. Ezen iskolai könyveket általában „Donate“ névvel jelölték, Donatus latin grammatikus neve után. A kép- és írás-lenyomatok úgy készültek, hogy a falapokat bekenették fekete festékekkel, azután rátették a papirost s végig dörzsölték. Hogy a hátsó lap nyomtatása alkalmával az előlapot el ne rontsák, eleinte csak a papiros egyik oldalára nyomattak s a kötésnél két, egymásra következő lap tiszta részét összeragasztották. Ki volt ezen eljárás első föltalálója, azt bajos meghatározni, valószínűleg fokozatosan fejlődött az egész; a képeken kezdődött, ezeket követték a képek nevekkal, majd mondatokkal, versecskékkal ellátva, végül pedig a teljesen beírott lapok képek nélkül.

A németeken kívül a hollandok is magoknak tulajdonítják a könyvnyomtatás feltalálását s Laurenz Janzoon Coster vagyis egy János nevű egyházfinak fiát Lőrincet említik annak föltalálójául. A hollandok ezen kevesebbé ismert embernek szobrot is emeltek és Harlemben régi nyomtatványokból álló Coster-muzeumot is alapítottak. Az egész dolog azonban későbbi időben keletkezett mondán alapúl és valódisága mivel sem bizonyítható be. Ezt nemcsak a külföldiek adták a hollandok értésére, hanem egyik földijök dr. Linde 1870-ben megjelent a „Coster-legenda“ című művében is bizonyítja. A valódi föltaláló Gutenberg János volt az első, ki a mozgatható betűket használta, a mennyiben t. i. a táblákba metszett betűket szét-

fűrészelte és azután tetszés szerint más és más szavak képzése céljából meg újra összerakta. Az első sajtót is ő találta föl, mely igen hasonlított a szőlősajtóhoz, amint ő volt az első, ki a nyomtatásnál olajfestéket használt. Habár azt el is lehet fogadnunk, hogy Gutenberg volt a könyvnyomtatás föltalálója, mégis a föltalálás éve és helye nem állapítható meg biztosan, mert Gutenberg majd Strassburgban, majd Mainzban tartózkodott és eleintén csak egész lapok lenyomásával foglalkozott, de meg kétségtelen, hogy találmánya csak fokozatosan fejlődött, a mennyiben ő majd a betűk formájának, majd a nyomtató festéknek javítása által annak tökéletesítésén szünet nélkül munkálkodott. Eme fokozatos fejlesztés azonban több pénzt igényelt, mint a mennyivel Gutenberg rendelkezett, és így 1450-ben Fust Jánossal, egy gazdag mainzi polgárral szövetkezett, kit vállalata részére megnyernie sikerült. Ebből az következtethető, hogy Gutenberg találmánya akkor tájt már hasznavehetőnek bizonyult be, különben a fukar Fust alig hitelezett volna neki 1600 arany forintot. Ezen előleg fejében Gutenberg egész készülékét zálogba adta volt, mely készülékhez valószínűleg már fém (ólom) betűk is tartoztak, csak azt nem tudjuk, hogy metszettek vagy öntöttek voltak-e? Előállításuk mindenestre fáradságos lehetett, úgy hogy Gutenberg bizonyára nagy nehézségekkel küzdött meg, melyeket csak lassanként sikerült legyőznie. Az ólombetűk hamar elkoptak, azért jobb anyagról kellett gandszkodnia, mely irányban segédje Fust és ennek későbbi veje Schöffer Péter nagy segítségére voltak. Az utóbbi mint ügyes író a betűk alakját szépítette és

Gutenberg szobra Strassburgban.

a sajtót tökéletesítette, míg az első mint értelmes éreműves a megfelelő fémötvényt állította elő. Nagy fontosságú a mit Schöffer egyik barátjának, a Sponheimban lakó Trithemius apát-nak a könyvnyomtatás föltalálásáról 1484-ben ír: „Ezen időtájt — úgymond — t. i. 1440 és 1450 között találta föl egy mainzi polgár, Gutenberg János, ama csodálatos, eddig hallatlan mesterséget mint lehet egyes betűk összerakása útján egész könyveket nyomtatni. Miután ezen ember majdnem egész vagyonát eme találmányára elköltötte és mégis majd ebben, majd amabban szűkölködött, úgy hogy már az egész dologgal föl is akart hagyni, végre sikerült egy másik mainzi polgárt Fust Jánost ügyének megnyernie és tőle előleget kieszközölnie. Kezdetben táblákba metszették a betűket és egy általános szó-tárt Vocabularium catholicon nyomattak, de eme táblákat más célokra nem használhatták, mert a betűk metszve lévén, nem voltak mozgathatók. Később a latin abécé betűit önteni kezdték, ezek voltak a betűminták, így egyes betűket fém-ből vagy cinnből tetszés szerinti számban tudtak előállítani, melyeket azután a kézben még kellően megfaragtak. A nyomtatásnak ezen módja azonban annyi nehézséggel járt, hogy a biblia nyomtatására már 4000 forintot költöttek és csak a tizenkettedik ívig jutottak. Schöffer Péter azonban, eleinte szolgál minőségében alkalmazva, később Fustnak veje az öntésnek egyszerűbb módját találta föl. Eleintén titokban tartották tanulmányukat, míg nem szolgálk Strassburgba csempészték, honnan azután a föld kerekére elterjedett. — Az első föltalálók pedig Mainzban a „zum Jungen“ című házban laktak, mely később a „Druckhaus“ nevet nyerte.

A mainzi „zum Jungen“ című sajtóház még máig is fenáll. 1856-ban egy beomlott pince helyiségében találták meg egy sajtó keresztfáját „J. G. 1441“ bevésséssel. Valószínűleg Gutenberg János első sajtójának utolsó maradványa. Állítólag a legelső fabetűk nehánya is fönmaradt; körtve-fából készült mintegy 4 cm. hosszú négyszögű fácskák voltak, a felső végükön kilyukasztva, hogy jól összeköthetők legyenek.

Mivel a fabetűk készítése fáradságos volt s azok nem voltak tartósak, megkísérlették, a mint már említők, a betűket fém-ből kivágni. Csak később jutottak arra a gondolatra, hogy öntsék, s evvel a találmánynak biztosan s jól alkalmazható harmadik fokához értek. Azt mondják, hogy Schöffer Péter találta fel a betűöntést, hanem nagyobb valószínűséggel Gutenberg-nek kell azt tulajdonítanunk. Mindazonáltal Schöffernek is van a további tökéletesítés körül érdeme, amint ez irányban Fust Jánosnak testvéréről Jakabról is elismerőleg kell megemlékeznünk.

Miután öntés által mozgatható betűket készítettek, a leg-

nagyobb akadály el volt hárítva. S a világ első nyomdászai megkezdhették nagyobb vállalataikat. Egyetlen jól metszett abécé betűformával tetszés szerint ezer meg ezer egyenlő alakú és nagyságú betűt lehetett önteni. Gutenberg, a fáradhatatlan és gondolkozó mester, a ki idejét, erejét és vagyonát az új vállalatnak szentelte, közel volt céljához. A nagy bibliából, az új mesterség első művéből 12 ív készen volt, s egyszersmind meg volt az anyag más, új munkák előállítására. A könyvek akkori nagy árához képest igen olcsón árulhatták munkáikat s

A 42 sorú Gutenberg-biblia hasonmása.

mindamellet nyertek annyit, hogy öreg napjaikra nyomorúságtól nem kellett félniök. De a dolog más fordulatot vőn. Fust, belátva, hogy mily hasznot fog az új találmány hajtani, Gutenbergtől a kölcsönnek azonnal való visszaadását követelte, a mit ez nem teljesíthetvén az 1450-ben kötött egyesség 1455-ben felbomlott az által, hogy Gutenberg nyomdáját odahagyni és azt Fust egyedüli birtokába átadni volt kénytelen.

Most Fust és Schöffer magok vezették a sajtót, mely ez időtől kezdve nyilvános intézménynyé lőn. 1457. augusztus 14-én Gutenberg sajtójából került ki az első nyomtatott mű a Breviarium vagy Psalterium vásár- és ünnepnapokra, a második

a már fenemlített latin biblia volt 1461-ben, mely az új mester-ségnek hirt és elismerést szerzett. Ezen biblia két kötetből áll. Az elsőnek 327, a másodiknak 317 lapja van. Az egyes lapok 30 cm. magasságúak és 20 cm. szélesek, kéthasábosan vannak nyomatva s a pergamentpéldányok kezdőbetűi arannyal és különböző színekkel, a papiros példányoké veressel és késsel színezvék. Az első tiz oldal kivételével minden oldal 42 sorú, e miatt hívják e bibliát 42 sorú bibliának. Reánk csak 16 példánya maradt és pedig 7 pergament és 9 papiros példány, melyek közül a legtöbb Angol- és Franciaországban van. Mainznak nincsen példánya, az ott őrzött példányt Thionville francia kormánybiztos vitte magával az első francia forradalom idején és eladta Angliába. Németországban München, Berlin, Leipzig, majnai Frankfurt, Dresden, Trier és Aschaffenburg birnak egy-egy példányt. Ausztriának Bécsben van egy szép példánya.

A bibliát jelentéktelenebb nyomtatványok követték, melyek mintha még fabetűkkel volnának nyomva. Gutenbergnek Dr. Humery mainzi syndikus segítségével már 1456-ban új sajtója volt, a második Mainzban, melyen a többi között a fönnebb említett Psalterium is nyomatott, az első könyv a nyomdász nevének, lakóhelyének és a megjelenés évének megemlékezésével. Mig Fust és Schöffer kettőzött szorgalommal dolgoztak az eredetileg Gutenberg sajátját képező sajtóval, keletkezett a harmadik sajtó, Pfister Alberté Bambergben, ki előbb valószínűleg a Gutenberg-Fust-féle sajtónak munkása volt s a titkot elsajátítván a szolgálatból kilépett s új műhelyt alapított. Fenmaradt nyomtatványai, ezek közt egy 881 lap terjedő 36 soros biblia, nagyon hasonlók a Gutenbergéihez.

Itt van talán helyén, hogy a könyvnyomtatás föltalálójának végső napjairól néhány szóban megemlékezzünk. Munka és fáradtság közt megöregedve, csekély vagyonával nem versenyezhetett elleneinek serény munkásságával. Ura, Adolf a nassaui választófejedelem 1456-ben „fontos szolgálataiért” udvarnokká nevezte ki s évi kegyelemdíjat rendelt számára. Gutenberg azután sajtójával Eltvillebe költözött Adolf udvarához, később azonban bérbe adta egész műhelyét Bechtermünz Henrik segédjének és közeli rokonának. Meghalt 1467-ben kortársaitól alig ismerve és gyorsan elfeledve*), s a mainzi már rég elpusztult minorita-templomba temették el.

*) Ujabb időben egyik kölni könyvtárban kéziratra akadtak 1541-ből, melyben arról van említés téve, hogy Mainz városában, ennek nem csekély diszére nem régiben oly mesterséget találtak föl, melynek segítségével a régen feledésbe ment írók művei rövid idő alatt újra kiadhatók; csakhogy eme mesterség föltalálójának életébe került. Házából ugyanis egy horda elragadta, láрма és zaj közepette kocsin a város elé hurcolta, és ott megfojtotta.

A könyvnyomtatás tovább terjesztésére nagy befolyással volt Mainz városának nassaui Adolf választófejedelem és érsek által történt elfoglalása és zsákmányolása, 1492. október havában. Gutenberg, Fust és Schöffer segédei eddig esküvel fo-

Mainz megrohanása. Schöffer sajtójának elpusztítása.

gadták, hogy a nyomtatás titkát el nem árulják, s a sajtóházat el nem hagyják; most azonban a háború borzadalmi fogadásuk megszegésére kényszeríték őket. Odahagyták tehát Mainzot s délnek tartva különböző városokban telepedtek le s

alapítottak új könyvnyomtató műhelyeket. Konstantinápolynak 1453-ban történt elfoglalása és elpusztítása után a görög tudósok gazdag kéziratkincseikkel a török zsarnokság hatalma elől menekülve Német- és Olaszországban telepedtek le, s mindenütt azon voltak, hogy a régi görög és római classicusok műveit a nyomtatás segítségével az utókornak megmentseék. Így igen gyorsan terjedtek a könyvsajtók Németországból Olasz- és Franciaországba, Helvétiaába és Hollandiaába, Magyar-, Spanyol-, Angol-, Svéd-, Lengyelországba és Portugálba. A 16. század első felében elkezdett reformatio, valamint a tudományok és művészetek felléledése is igen terjesztették a könyvnyomtatást s annak termékeit.

S munka elég volt. Új találmányok és felfedezések — csak Amerika fölfedezését említjük — nagyszerű események, nagy férfiak munkálatai új meg új feldolgozási anyagot szolgáltatottak. A sajtó már akkor is minden eseményt földolgozott. Luther reformációja és a könyvnyomtatás egymást támogatták hathatósan. Az akkori nyomtatók szellemes, tudományos férfiak voltak, kik kellő munkakedvvel mesterségöknek legkisebb részleteivel is lelkiismeretesen foglalkoztak. Az akkori időben a könyvnyomtató egyszersmind a kiadókönyvkereskedő is volt, maga határozta meg vállalatait, saját veszélyére dolgozott, nem úgy mint ma, midőn a nyomtató bérért dolgozik a kiadó számára.

A könyvnyomtatás első idejében a szép nyomtatásra és szép anyagra fordították a legnagyobb gondot. Azon idő typographiai vállalatainak nagyszerűségét még ma is bámulják, s a szakismerők és gyűjtők nagy pénzen vásárolják az első könyvnyomtatók műveit. Így p. o. a Gutenberg műhelyében nyomtatott „Donatus“ egy példányáért Angliában 1000 font sterlinget (10,000 forint) fizettek s a már fennemlített Psalteriumnak árát Dibdin 10,000 font sterlinggel (100.000 forint) határozta meg. A könyvnyomtatók már akkor mindenféle mellék díszítésekre gondoltak, így minden színben, még arannyal és ezüsttel is nyomtattak, sőt Franciaországban egész könyvekre selymet használtak papiros helyett. Még színes papirost is használtak, egyáltalában a könyvnyomtatás az akkori idők szempontjából lehető legmagasabb fokára emelkedett. Ha azonban e régi tiszteletre méltó mestereket elvezethetnők ma valamely nagyobb nyomdába, melyben egyetlen nagy gép naponként 10,000 és több ívet nyomtat, ugyancsak bámulnának, miután ők legfeljebb 300 ívet voltak képesek naponként kinyomtatni! Az első könyveket pergamentre nyomtatták, csakhamar azonban papirost is használtak, hisz, a mint már fennebb mondtuk a 42 soros biblia példányainak egy része is papirosra volt nyomtatva. Az első könyvek nagysága az ívrét volt. Címablát a régiek nem ismertek; a könyv tartalma rendszerint az első pár sorban volt felsorolva, míg a nyomtató

neve, a nyomtatás éve és helye az utóiratban. Egyszerű címtáblákat 1475—1476 körül kezdtek használni, nemsokára azonban ékesíteni kezdték azokat oly annyira, hogy a túlságos ékesítés izléstelenné is vált. Az oldalak számozása is későbbi keletű. Cennini és fia alapították Florencében az első nyomdát és 1477-ben már acélmetszetes könyvet adtak ki, s Manutius első váltotta föl az ívrétalakot negyedréttel. A kezdőbetűk festésével is csakhamar felhagytak s e helyett különböző színű csinos fametszetekeket alkalmaztak. A kezdőbetűeknek Schöffer majdnem felülmulha-

Betüöntőműhely.

tatlan mestere volt. Idővel kisebb és csinosabb betűket is készítettek, s Neudörfer s különösen Dürer Albert, ki művei egyikében a betűk alakját határozott törvények alapján szabályozta (Dürer abécé), a könyvnyomtatás mesterségének tökéletesítése körül kiválóan érdemesültek. A további fejlődés főleg a betűk alakja és nagysági viszonya tekintetében lépett előtérbe. Az első nyomtatványok betűi ugyanis meglehetősen nagyok s félgothikus alakúak voltak; a velencei Aldus Manutius cserélte csak föl az úgyneve-

zett szerzetesírást az „antiquával,” mely nevét az utánzott antik római írástól nyerte. Az első antiquával nyomtatott munka „De Aetna liber” 1495-ben jelent meg. Lassanként nemcsak nagyobb, hanem különösen sokféle kisebb betűt is készítettek; ma már több mint 20 fajta különböző nagyságú betű van, melyek az írásnemek különféle formáját és alakját tekintve, oly számszaporodtak, hogy minden nagyobb könyvnyomda száznál is több betűformával bír, melyek műnyelven, nagyságuk, nemük és metsetük szerint külön nevekkal jelöltetnek.

De a betűk nyomtatásával nem érték be, Ottavio Petrucci ugyanis a 16. század elején, tehát mintegy 100 évvel Gutenberg után, a hangjegyeket is nyomtatni kezdte. E találmányt Jacques Salecque, párisi betűöntő 1610 körül tökéletesítette, habár még nem volt képes minden hangjegyet nyomtatni. A hangjegy nyomtatásánál követendő eljárás ép oly nehéz, mint hosszadalmas, mivel nemcsak a vonalokat, hanem az egyes hangjegyeket is több darabból kell összeállítani. Az amsterdami származású Fleischmann s főleg Breitkopf, a híres leipzigi könyvnyomtató tetemesen javították e találmányt, legujabb időben pedig Duverger Párisban és mások a tökéletességnek rendkívüli fokára emelték.

A tökéletesség ama magas foka, melyre a könyvnyomtatás fönlétezésének első századában emelkedett, nem állott arányban annak későbbi haladásával. A könyvnyomtató született művésznek képzelte magát és császárok és fejedelmek eme hiedelmében kiváltságok adományozása által mégcsak megerősítették. III. Fridrik császár Gutenberg kortársa a könyvnyomtatóknak címert adott: német mezőben fekete, egyfejű sast, karmai közt irattartóval és sorszedővel. A nyitott sisakból grifmadár emelkedik ki, karmaiban két festéklabdával. A birodalmi sassal való összetévesztés elkerülése céljából később a sas kétfejűvé lett. Egyetemi városokban a könyvnyomtatók az akadémiai tanácsnak voltak alárendelve s egyéb jogokon kívül paszomántos ruhában és kardosan járhattak.

Az előbbre haladás iránti törekvés ezután hanyatlott, és a fenlétezésének első századában oly sokat ígérő találmány a mult század közepéig fokozatosan a nyomorúságig alább szállott. Vegyünk csak egy azon korbéli könyvet kezünkbe, és anélkül hogy szakértők legyünk, az első tekintetre szemünkbe ötlük az akkori könyvnyomtatás nyomorúságos volta: roszt szedés, rossz nyomtatás, rossz, rendesen elkopott betűk s igen rossz papiros a jellemző ismérvek. A nyomtatók oly kontárul és hanyagul dolgoztak, hogy felsőbbbségi, császári és fejedelmi parancsok és rendeletök is, bár eredménytelenül eme bajon segíteni iparkodtak. Végül odatejldött a dolog, hogy a könyvnyomtatásnak még

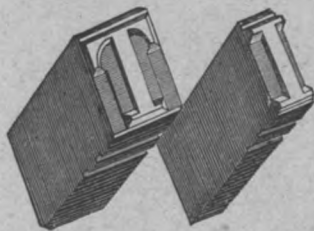

Nagy nyomtatóműhelynek szedőterme.

hasznosságát is kétségbe vonták s csak oly városokban túrték meg a sajtót, a hol kellő felügyelet alatt állhatott.

A hanyatlás korszakát újabb emelkedés váltotta föl, és ama férfiak, kik Gutenberg művészetének a mult század második felében újabb becsületet szereztek bizonyára megérdemlik, hogy neveiket az utókor is ismerje. Ezek voltak Didot Párisban, Baskerville Londonban, Bodoni Parmában, Ibarra Madridban, Fleischmann Harlemben, Breitkopf Leipzighban, Haas Baselben. Didot és Baskerville a latin betűknek a francia, illetőleg az angol ízlésnek megfelelő szabályosabb és szebb formát kölcsönöztek; Németországban a szebb betűformák használatba vétele Tauchnitz Károly leipzigi könyvnyomtató és kiadónak az érdeme.

Napjainkban már mindenütt jól berendezett sajtókkal találkozunk, hiszen már a nagy verseny sem engedi meg a fölületes munkát. Jól berendezett könyvnyomtató műhely azonban igen sok pénzbe kerül, mivel a közhasználatú betűkön kívül, az ugynevezett luxusbetűket is meg kell szerezni még pedig száz- és többféle alakban. A vassajtó nem olcsó, legdrágább azon-

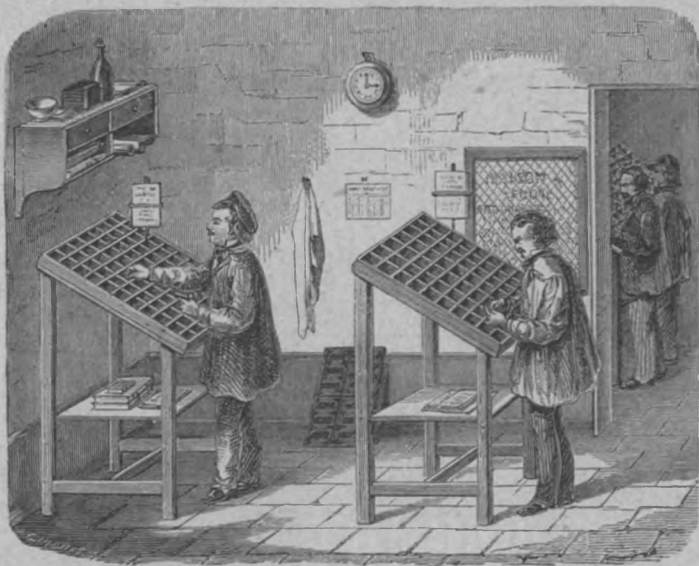
Az öntött betűk alakja. (Versalia = nagy betűk)

ban a sajtógép vagy gyorssajtó, mely nélkül ma már alig képzelhető jól berendezett nyomtató műhely. A gépekről alantabb szólnunk.

A nyomtató betűkészletét a betűöntőtől veszi, csak nagyobb nyomdáknak van külön öntőjük is. Az öntőműhelyben a legfontosabb személy a bélyegmetsző, aki egyszersmind írásrajzoló s kinek feladata az új és szép betűalakok föltalálása. Minden betűt egy darab acél fejére homoruan és domboruan kivág. Ez a betűbélyeg (patrice), mely tökéletesen egyenlő a betűvel. Ezt a betűbélyeget vékony rézlemezbe ütik, a mely most a betűt mintegy bevésve és megfordítva mutatja. E rézlapot betűmintának (matrice) nevezik s a betűk öntési alapját képezi az által, hogy az öntőeszköz fenekére erősítik. Az öntőeszköz, melyet az öntő balkezeiben tart, mozgatható részekből áll, melyek a betűminta felett meghatározott nagyságú függélyes, négyyszögű csatornát képeznek; ebben alakítják az öntött

betüket. Az öntő munka közben betüfémmeel telt serpenyő előtt áll, mely alatt a fémnek cseppfolyós állapotban való tartására tűz ég. A betüfém körülbelől 70 rész ólomtól és 30 rész antimonból áll. Az antimont azért keverik az ólomhoz, hogy ez általa keményebbé legyen.

Az öntő vaskanálka segítségével megtölti a formát, azután megrázza, hogy a betüfém kellőleg lehatoljon a betümintába, nyomás által kinyitja eszközét, s a már megkeményedett betüt kidobja. Egy munkás a körülményekhez képest 3000—5000 darabot készíthet naponként. Ha valamely nyomtató egy mázsa

Szedők a szedőszekevény előtt.

betüt rendel, az öntő az abécé nem minden egyes betűjét önti egyenlő számban. Tapasztalás nyomán öntőcédulát állítottak össze, mely azt mutatja, hogy p. o. egy mázsa betüre mintegy 4000 kis *u* és csak 40 kis *q* szükséges s a t. A betüket öntés után két oldalról gép által kövön lecsiszolják s ezután a két kúplapot, a lábat s a betürovátkát legyalulják. Újabb időben a gyalulást is géppel végzik, mely háromszor vagy négyszer gyorsabban végzi a munkát mint a szabad kéz. E gyaluló gépeket kézi forgattyúval mozgatják, s minden forgásnál egy gyalult öntött betüt vetnek ki. A gép nem önti, hanem egy, az öntőserpenyőben álló kis szivattyú segítségével befecskendi az anyagot az alakba. Az öntvény minta vezeték segítségével folytonosan ide-oda mozog; abban a percben, a melyben a befecskен-

dezés történik, nyílása egészen a fecskendőlyukon van, s az anyag felvévése után tovább mozog s a kész öntött betűt azonnal kihullatja. Hogy az öntött betű gyorsan meghűljön, az öntvény minta igen tömör rézdarabokból van összeállítva, mivel a réz leggyorsabban vezeti el a hőt.

Tegyük körutat valamely nagyobb nyomtatóműhelyben, s nézzük meg, mily szorgalmasan s egybevágóan működik az emberi ügyesség a gépek erejével s bámulatunkat eltitkolni képtelenek leszünk.

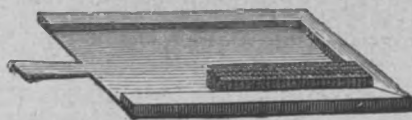
Először is a szedőterembe jutunk, melyben nagy csend uralkodik. A szedők támlaalaku rézsutosan felállított betűszekrény előtt állanak, s abból a betűket egyenként veszik ki s a balkezőkben levő sorszedőbe helyezik. A betűszekrény nagyobb és kisebb egyenlő mélységű reteszekből áll, a melyekben az öntött betűk vannak. A nagy betűk sorrendben állanak egymás mellett a szekrény felső reteszeiben, a kis betűk azon-

A szedők sorszedője.

ban úgy következnek, hogy a leggyakrabban szükségesek a nagyobb reteszekben kéznél legyenek. A betűkön kívül a betűszekrényben még az írásjegyek, számok és keskeny betűfémtestecskék vannak, melyeket a szedő spatiumnak nevez, s melyek a sorok ritkítására szolgálnak, továbbá a négy-szögek és félnégyszögek a szók elválasztására s a kockák nagyobb üres helyek kitöltésére. Hogy a szedő az irattartón (Tenakel) megerősített kézirat szavait betűiből összeállíthassa, szüksége van a sorszedőre, vas vagy sárgaréz eszközre, mely a sorok hosszasa szerint hosszabbra-rövidebbre vehető. A helyes szedésre okvetetlenül szükséges, hogy a szedő mindig a helyes betűt vegye ki a reteszből s hogy a reteszben mindig csak az abba való betű legyen, ha tehát a szedést megint egyes betűkre szétszedik, nagy vigyázattal kell az egyes betűket reteszeikbe visszahelyezni. Mennél nagyobb a rend, annál jobb a szedés. Hogy a szedő gyorsan is szedhessen, szükséges, hogy betűi legcélszerűbben elrendezve, keze ügyében legyenek, s hogy a betűket úgy fogja kezébe, a hogy azok a sorszedőbe elhelyezendők. A betűk helyes fogására irányul szolgál a betűrovátka, egy vagy két ív alakú bevágás a betűhasáb egyik oldalán, melyre tehát vigyázni kell. Ha a sor elkészült, akkor

lezárják azaz spatiumok betolása által bizonyos fokig megfeszítik. Természetes, hogy minden sort egyenlően kell megfeszíteni, mert különben a szedés a zárt keretben laza volna, s azért vagy kihullna, vagy a nyomtatás alkalmával kiemelkednék. A szedéshez egy darab sárgaréz-lemez is szükséges, a szedővonal, melyet először a sorszedőbe s azután minden egyes kész sor elé helyeznek. Ha a sorszedőben már mintegy tucat sor ki van szedve, akkor a szedő azokat a szedővonal segítségével ügyesen kiemeli s a hajóra, egy három oldalon bekerített, felül nyitott deszkára, vagy horganylemezre, teszi. A hajó is rézsuton áll a szedő mellett. Rajta gyűjtik össze a sorokat, míg egy oldalnyira szaporodtak. Ekkor körülkötik párszor zsinórral a szedést, felemelik s vízszintes síkra fektetik. Azon esetre, hogy a szedés nagyobb, semhogy kézzel kellő biztonsággal áttenni lehessen, a hajónak felső alját (a nyelvet) a fogantyúnál fogva kihúzzák, s ezen viszik át a szedést, lehelyezik és gyorsan kihúzzák alóla a nyelvet. Egy ívet tetszés

A szedő hajója.

szerint 4, 8, 16, 24 s a t. oldalra s felényi annyi lapra lehet osztani. A négylapos alaknak neve quart = negyedré, a nyolc-laposnak octáv = nyolcadré, a tizenhatlaposnak sedec = tizenhatodré. Ha a szedő p. o. a nyolcadré-ívnek a 16 oldalát kiszedte, azokból két nyomtatási alakot képez, a papirosív két oldala számára, és pedig úgy, hogy az első oldalra, az „előnyomatra“, az 1, 4, 5, 8, 9, 12, 13, 16, a másodikra, a „visszanyomatra“ a többi oldal kerüljön természetesen oly sorrendben, hogy a felvágott iven a lapszámok kellő rendben következzenek egymás után.

Ha az egyes lapok a táblán egyenlő távolságban állanak egymástól nyolcat-nyolcat vas kerettel foglalnak körül, s az ürközőket igen sima kockákkal (közfal) töltik ki, az egészet ék vagy csavar segítségével egy egészszé szorítják össze, hogy bár óvatosan, de mégis föl lehessen emelni s máshová helyezni. Az ékkeret kemény vasból készült; mielőtt beleszorítanak a szedést, ezt még fakerettel veszik körül. A fakeret egyik hosszoldala egyenes, a más három azonban ékalakulag vékonyított, tehát ékalaku ürré is támad a fa- és vaskeret közt; ezen ürt rövid tompa faékekkel töltik ki.

A csavarkeretnek két érintkező oldala a vason átfurt csavar által tartatik össze; e csavaron függ még belől egy vasrud, melyet a becsavarásnál a szedéshez szorítanak. Az ék és csavarkeretet lassanként kiszorítja a használatból a nem rég alkalmazásba vett új francia záróeszköz, mely ép oly biztos mint könnyen kezelhető. Ez megint közönséges, át nem tört zárókereteből áll; a két oldalról a szedést szorító oldalfal külső oldala görbített alakú és rovátkás, mint a fogasrud, ugyanily rovátkával bir négy, közepén négysegletesen átfurt kis acélkerék kerülete. E kerekeket a közfalak négy végén, ott a hol a közfal és a keret között levő ür a legnagyobb betolják, s külső forgatás által a fal közepe felé csavarják, mindaddig a mig lehet. Evvel az alak le van zárva.

Minden lezárás előtt a zsinórokat eltávolítják a szedésről, hogy azonban az kellőleg összeálljon, szivacs segítségével megnedvesítik. De vigyázni kell a kellő mértékre, mert a túlságos megnedvesítés szétszorítaná a betűket.

Mielőtt így az egész forma sajtó alá kerülne, a szedést javítani kell. A javítólevonatokat gyakran még akkor csinálják, mikor a szedés még zsinórral van összekötve, a mi azonban nem helyeselhető. E levonatok úgy készülnek, hogy a betűket a hengerrel befestik, nedves papirost helyeznek a betűkre, s egy kefével óvatosan leverik (kefelenyomat). A zárt alak ellenben a javítósajtóba kerül, mely a szedőteremben áll. Erről egy vagy két lenyomatot készítenek. A javító gondosan összehasonlítja a lenyomatot a kézírattal, s minden eltérést és a különféle sajtóhibákat a lenyomat szélére feljegyzi. Ezen utasítás szerint kijavítja a szedő a szedést, melyet e célra egy kissé megnyit s hegyes ár segítségével kiemeli a hibás betűt vagy szót s helyettök a helyeset szúrja be. A javított szedést újra lenyomják s ezt az első javítással átadják a javítónak, a ki a kettőt összehasonlítva meggyőződik arról, hogy az előírt javítások eszközöltettek-e, azután átolvassa újból a második javítást, az úgy nevezett revisiót s szükség esetében még egy második revisiót is követel. De a munka szerzője is látni akarja, milyen alakú lesz könyve, azért neki is küldenek próbalenyomatot. Ilyen próbalenyomatok gyakran oly változásokkal és hozzácsatolásokkal kerülnek vissza, melyek csak utólag jutottak a szerző eszébe, a ki tájékozatlanságában nem is gyanítja, hogy az ilyen változtatások mily munkát adnak a szegény szedőnek. Az egész szedést változtatni, törni kell ilyenkor, s így néha sok időbe kerül, míg a kiszedett iv sajtó alá kerül. Néha még innen is, mikor már minden készen van a nyomtatásra, sajtórevisiót küldenek a factorhoz.

Sajtóterem.

Ennél azonban már többé nem a tartalomra, hanem csak a betűk jóságára, a sorok egyenességére, a festék egyenlő elosztására s a t. van tekintet. Sürgős esetekben, tehát a napilapoknál mindenkoron, s néha más nyomtatványoknál is, melyek előállításához több szedő szükséges, az ügy egészen más menetű. Először is a kéziratot úgy osztják szét, hogy minden szedőnek jusson valami; mikor ezek a szedéssel elkészültek, munkájokat zsínórral összekötve, a kézirattal együtt átadják az alakítónak, (metteur-en-pages). Ez a szedést oldalokra osztja, ellátja az oldalszámokkal, címekkel s a t. s azután zárja az alakokba. Ujságok nyomtatásánál a javításra sem lehet sokáig várni, azért minden rövidebb szedési részletet külön kefelenyomatban kell javítani.

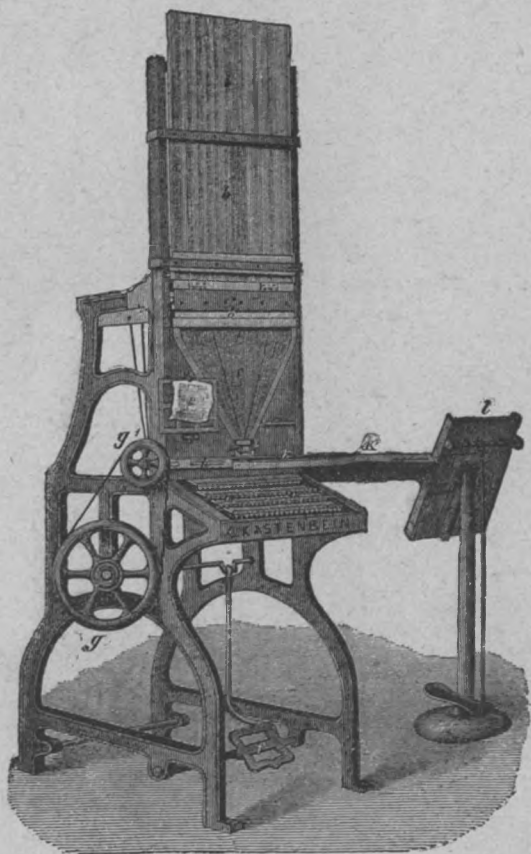
Ha a forma ki van nyomatva, a mosóterembe viszik, hol az egyes betűkön rajtamaradt festéket erős lúggal lemossák. Hogy a szedés a szedőteremben újból használható legyen, szét-szedik s az egyes betűket helyeikre visszateszik. A szétszedés épen a szedés megfordított útján történik: legelőbb a legutolsó szó legutolsó betűje kerül helyére, s így tovább. A szedő a nedvesített szedés egy részét balkezébe veszi, s a jobb kéz hüvelyk-, mutató- és közép ujjába kapván a legfelső sor egy részét, azt elolvassa s minden egyes betűt gyorsan bedob a helyére.

A szedés ma is épen úgy történik, mint régenten; szedő-és szétszedő-gépet ugyan már sokan találtak fel, hanem általánosan elismert és használt ily gép még nincsen. A legnevezetesebb a Kastenbein-féle szedőgép, melynek leírása az ilynemű gépek szerkezetével is egyidejűleg megismertet. A túloldali ábrának *a* pontján a betűknek és jegyeknek megfelelő számú billentyű van, melyeken a betű vagy jegy tisztán látható. Valamely billentyű megnyomása által a *b* szekrényben lévő készletcsőből a megfelelő betű vagy jegy leesik. A betű a háromszögű vezető lapnak *c* egy csatornáján át az *i* ponthoz jut s innen függélyes állásban a *k* vezetőcsőbe, hol a szók összeállíttatnak. A mint a *k* csőben a betűkből szók képződtek az *f* lábtyu és *g* hajtókerék valamint *g*¹ kerék segítségével mozgásba hozott *h* rúd a kész szedést az *l* záró hajóba tolja; *e*-nél egy mozgatható keretre a kézirat van erősítve.

E szedőgép a többihez mérve igen egyszerű szerkezetű, azért ritkán áll be zavar működésében s az is könnyen mellőzhető. Helyesen vagyis egyenletes szedésnél alkalmazva és értelmes munkás által kezelve szép eredményeket mutat fel. A berlini birodalmi nyomdában 1879-ben a gép felállítása után a 11-dik és 12-dik napon óránként hatezer betűt szedtek vele; az angol és francia szedők e géppel óránként 8000 betűt szednek. A föltaláló 1874-ben óránként 7000 betű szedését mondta lehetőnek, föltéve hogy a hasábbá osztást más valaki végzi. Eme személy

kellő gyakorlottság mellett közönséges nyolcadrétnél 8000 betűt képes hasábba osztani, úgy hogy a betűcsőnél még a váltókat is kezelheti.

A szétszedőgépek a szedőgépekkel ellentétes munkát végeznek. Feladatuk, a fölhasznált szedésnek szétrakását megkönnyíteni és a szedést képező egyes betűket megfelelő tartályaikba vissza-

Kastenbein szedőgépe.

helyezni. Képzeljük a Kastenbein-féle szedőgépet felfordítva, a billentyűket felfelé s a szedést a háromszögű sark, felül nyitott végcsatornájába beléállítva. A csatorna szája felett álló betű, a megfelelő billentyű lenyomására beesik a csőbe, s ezen át helyére. Emez eljárásból látható, hogy itt nagyobb nehézségeket kell leküzdeni.

A múlt század végeig, tehát mintegy 350 éven át, változatlanul megtartották Gutenberg fasajtóját. Ez időben kezdék

annak legfontosabb részeit az alaplapot, a sajtólapot s a csavarorsót fémből készíteni. A festéket, melyet minden nyomda külön készített magának, két párnázott gombaalakú festéklabdával kenték a szedésre. Csak ezen század elején készítettek egészen vassajtókat, a festéklabda is eltűnt s helyét a ruganyos kenőhenger

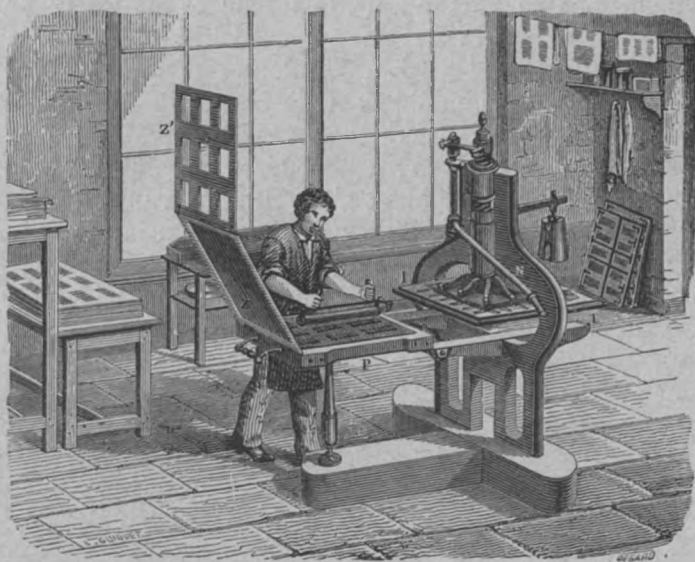
Múlt századbeli sajtó

foglalta el, melynek lágy része enyv és szirup, újabb időben glycerinkeverékből áll. A vassajtó jobban nyomtat s a sajtoló erejét kiméli, vagy legalább ugyanazon erővel nagyobb hatást képes előidézni.

A vassajtót mindjárt elterjedése után angol, amerikai s német gépeszek átváltoztatták s javították, úgy hogy most már

mintegy 15 különböző szerkezetű vassajtó van. A legtöbben eltávolították a csavart s azt könyökemeltyűvel póolták, mely a sajtólapot kevesebb erővesztéssel szorítja le mint a csavar. Igen egyszerű és kedvelt szerkezetű sajtót mutat az alanti ábra. Két támasz alól és felől csapágóban forgatható, s nyugodt állapotban ferdén áll. Ha a sajtó meghúzza a fordítót, egyenes állásba kerülnek a támaszok, és ekkor lejjebb érnek s így a sajtólapot lenyomják.

A kézisajtót bizonyosan látta már mindenki, azért azt nem írjuk le. A vassajtók minőségére, szép nyomtatásra nézve helyes használat mellett sokkal többet érték, mint a fasajtók;

Vas kézisajtó.

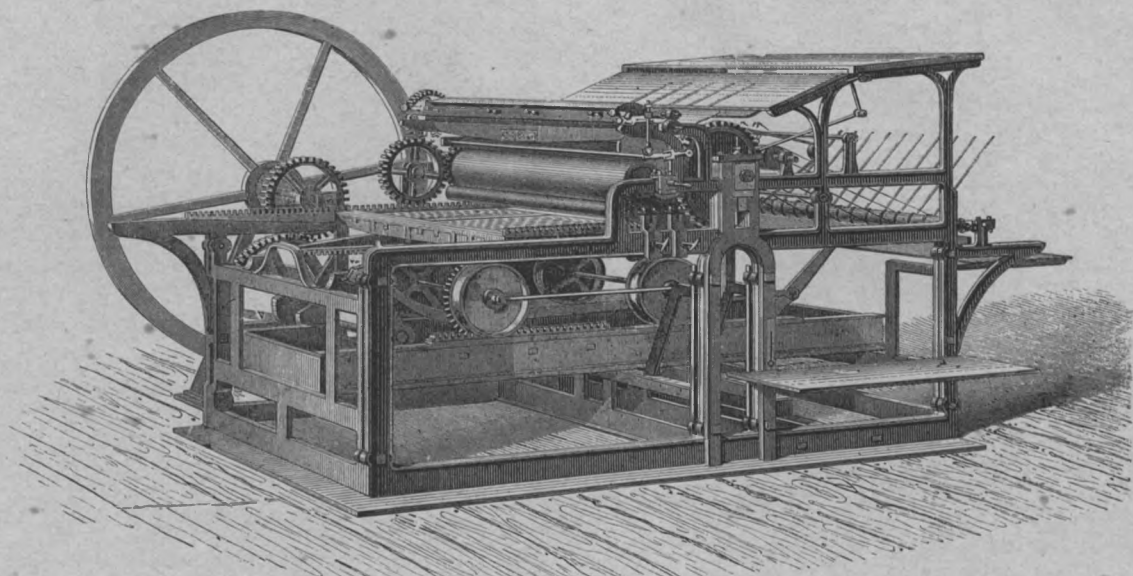
menyiségre, a nyomtatott ívek számára nézve azonban mindakettő egyenlő volt, mivel ügyes sajtóló nagy erőmegfeszítéssel naponként 1000—1500 lenyomatnál többet ezeken sem készíthetett. Ha valamely nagyobb munkát gyorsabban kellett elkészíteni, mint a kézisajtón lehetett, szükséges volt a többszörös szedés, s több sajtó alkalmazása. Oly nagy kiadások, mint mai ujságainké vagy képes lapjainké azon időben tehát lehetetlenek voltak. Hanem a hol szükséglet mutatkozik, ott terem az emberi találékonyság is, és így kellő időben segítve is lőn a bajon, egy szellemes gépnek, a gyorsajtónak, föltalálása által. Eme gép a nyomtatást a végtelenig fokozható tökélyre emelte; mert természetszerűleg az első gépeknél nem állapodtak meg az

emberek, következtek a mesterséges gépek, melyek a munkát két-, négy- és többszörös számban tudták végezni. A vas kézisajtók ma ugyanoda kerültek, a hova ők annak idején a faszajtókat terelték. Nagyobb sajtókban ma mindent, még a legfinomabb illusztrációkat is gyorsajtóval nyomtatják, s csak kisebb mellékes munka, különösen a papirospénz nyomatik a kézisajtón.

A gyorsajtó feltalálója König Frigyes (szül. Eislebenben 1775. április 17-ikén). Miután Breitkopf és Härtel leipzigi nyomtató műhelyében kitanult, pár évig mennyiségtannal és géptannal foglalkozott s találmányát, melynek eszméjével már ifjúkorában foglalkozott tervben elkészítette. A tervtől a kész gépig azonban még hosszú volt az út. Először is egy pár nagyobb német sajtótulajdonost kínált meg tervének kivitelével, s mivel egyik sem fogadta el, 1804-ben Londonba ment, tudván, hogy az angolok sokkal hajlandóbbak üzleti vállalkozásokba bocsátkozni. Itt Bensleyben csakhamar akadt is vállalkozója, ki a vállalat fontosságát belátva, szerződésre lépett Königgel. Az első kísérletek nem a legjobban sikerültek ugyan, hanem König nem volt az az ember, a ki fele uton megáll; más vállalkozók is beléptek a társaságba, egyrésze megint ott hagyta, mert még mindig nehézségekkel kellett küzdenie s csak 1814. november 14-én hirdette a „Times“ a legnagyobb és leghíresebb angol lap, hogy mai száma már gyorsajtón nyomtatott. A találmány nagy és megérdemelt feltűnést kellett. König találmányának tökéletesítése és elterjedése céljából a stuttgarti Bauerrel, a matematikai eszközök híres készítőjével egyesült. Németországba visszatérve mindketten gyorsajtógyárat alapítottak Oberzellben Würzburg mellett. E gyár még mainap is fennáll, s kitünő gépeiről híres.

A gyorsajtónál már nem lemez nyomja le a papirost az írásra, mint a kézisajtónál, hanem vashenger, mely azon részén, a melylyel valóban sajtol nemezzel, posztóval és papirossal van kipárnázva.

Vannak azonban még máig is oly gyorsajtók, a melyeknél a sajtóhengert a sajtólemez pótolja, ilyen szerkezetű volt a König által föltalált első gép is. Az ilyen gépeknél mint a kézisajtónál a szedés mozgatható alapon az úgynevezett taligán nyugszik s fölváltva majd a sajtó alá a lenyomat eszközzése céljából, majd a festékes szekrény alá mozog a festék fölvétele végett. A gyorsajtónál ezen ide-oda mozgás gépezet által történik s a vasuti mozgás, körmozgás, fogasmozgás-féle elnevezések az erre használt készülékeknek elnevezései. A festő szerszám magára külön dolgozik. Az első fémhenger közvetlenül a festékszekrényből veszi a festéket s forgás által bevonja magát vékony festék-

König és Bauer egyszerű gyorssajtója vasuti mozgással és önrakóval.

burkolattal. A második, ruganyos tömeggel bevont henger az első időről-időre érinti s attól annyi festéket vesz magára, a mennyi két vagy három ívre szükséges. Ezen közvetítő hengerről megint átkerül a festék egy fölváltva kemény és puha fából álló hengeresoportozatnak hengereire, melyek nem csak egymáshoz ütődve jönnek forgásba, hanem hosszában is ide-oda mozognak, miáltal a festőanyagnak lehetőleg egyenletes fölosztása eszközöltetik.

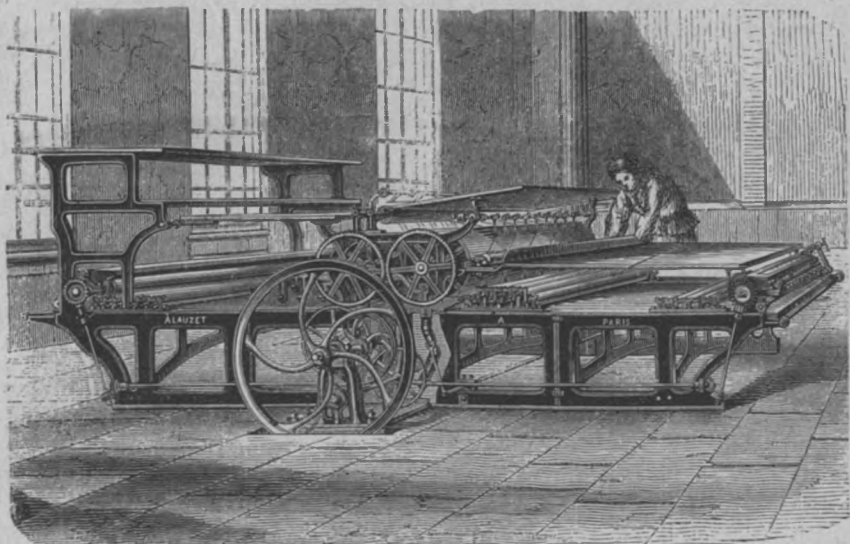
Azáltal, hogy e másodrangú hengerek nemcsak egymáshoz érnek, hanem hosszában is ide-oda tolatnak, a festék egyenletesen oszlik el. Az utolsó két henger oly mélyen fekszik, hogy az alattuk ide-oda mozgó szedés őket érinti és megfordítja, miáltal egyszeri nyomtatásra elég festéket nyer. Mig a szedés a festőhengerek alatt van, a vas sajtóhenger, mely a nyomást eszközli, nyugodtan áll s a ferde fektető lapról két karmával megfogja az odatett ívet, behúzza s az arra szolgáló szalagok által rendeltetési helyén tartja. Az ív alsó fele a szedésre fekszik, a nyomást kiállja s azután más szalagok hátra fektetik az egyfelől nyomtatott ívet, honnan az ívfogó leány vagy fiú felveszi és a többihez teszi.

Nagyobb újságok gyorsajtói gyakran oly szerkezettel bírnak, hogy az ív odafektetést és kivevést is magok végezik. A szedés hátramozgása alkalmával ez érintetlenül jut a henger alá, mivel most annak párnázatlan fele van alul. E módon óránként mintegy 1200 lenyomatot kapunk, tehát kétszer annyit, mint a kézisajtónál. Hanem eddig még csak az előnyomat kész, vagyis a papirosnak csak egyik oldala van benyomtatva. A vissznyomtatnak vagyis az ív másik felének nyomtatására szükséges, hogy az egyes ívek megfordítva ép úgy menjenek át a sajtó alatt, mint előbb. Hogy a két nyomtatás tökéletesen egy vonalban legyen egymás felett, az ívet első nyomtatása alkalmával két helyen átszúrják (punctura), a második nyomtatásnál a fektető lapon két hegy van, melyekbe az átlukasztott papirost bele teszi a fektető. A két hegy természetesen lenyomodik, még mielőtt a gép megfogta az ívet.

Már az egyszerű gép kétszeres eredményt mutathat föl, ha elég széles. Ez esetben mind a két félívszedést egymás mellé helyezik s kétszer akkora papirost használnak. Az eljárás ugyanaz mint előbb, csak hogy két egymással szemközt álló fektetőre van szükség. A nyomtatott papirost közepében ketté vágják, s így minden nyomtatásnál két ív készül egyszerre. Ezen előnyöket csak is a papiros gépnek köszönhetni; mert oly széles íveket, a milyenekre itt szükség van kézzel készíteni nem lehetne.

Ha már egyszerű gyorsajtóval óránként 1000—1200 ívet lehet egy oldalon benyomtatni, a kettősgépek vagy teljes

gépek ugyanazon ívszámot mind a két oldalon megnyomtatják. Ezeknek t. i. két sajtóhengerük van, s mind a két félvszedés egyszerre kerül a gépbe. Az ív az első oldal nyomtatása után a második henger alá tereltetik a vissznyomás végett. Ez volt Könignek első javítása. Hiánya, hogy az előnyomat könnyen bemocskolódik a vissznyomat hengerén, s így a nyomtatás tisztátalan lesz, hacsak különös elővigyázati rendszabályok nem alkalmaztatnak. E miatt ritkán használják. Hírlapok nyomtatására két hengerű s egy szedésű, két fektetővel bíró kettős gépeket használnak. Ha a gép hátrafelé menve is nyomtat,

Teljes gép kettős fogas mozgással.

azaz mikor a szedés a henger alatt átmegy, két lenyomat keletkezik, a visszmenetnél újból kettő, ezt négyszeres gépnek nevezik.

Ezzel azonban a gépek működési eredményei távolról sincsenek kimerítve. Angolországban és Amerikában oly nagy sajtógépek vannak, melyekkel óránként 20000—40000 lenyomatot lehet készíteni. E gépeket tisztán nagy hírlapok nyomtatására használják, könyvek nyomtatására azonban alkalmatlannak, mivel a lenyomatok rendszerint kevesebbé szépek. A nyomtatásra az úgynevezett betűhengert alkalmazzák, azaz a tömnyomatú szedés nagy vasdob kerületére van illesztve. E betűhenger más hengerekkel visszforgásban áll, melyek segítségével a nyomtatás eszközöltetik, míg más helyen a festéktartóval áll érintkezésben. Ily óriási gép az alantabb látható Hoe-féle Mammuthsajtó. Ennél közepén $1\frac{1}{3}$ m. átmérőjű üres henger van

és erre van a szedés erősítve. Felette 8—10 vissznyomású henger van alkalmazva; mindenik körül szalagvezeték van, melyek a szükséges íveket oda- s nyomtatás után ellenkező oldalon elvezetik. Minden nyomtatóhenger mellett néhány festékes henger is van, melyek számára a nagy henger szállítja a festéket az alant levő festéktartóból. A szedés a nagy henger egész kerületének csak mintegy $\frac{1}{4}$ részét foglalja el, a mélyebben fekvő $\frac{3}{4}$ rész a festék szétdőrsölésére szolgál. A szétdőrsölés úgy történik, hogy a festékes hengerek mindaddig dőrsölődnek a nagy henger üres részéhez, míg a szedéshez nem érnek, ezután egy keveset fölemelkednek s azt festik be. Tíz sajtóhengerhez tíz ívrakó is szükséges, és a henger minden egyes forgása tíz nyomtatot készít, óránként mintegy 20000—25000-et.

Már eme munka is kielégíthetne; az emberi elme azonban nem érte be vele, hanem oly gépet szerkesztett, mely a mellett, hogy sokkal több munkát végez, még önállóan is dolgozik, minden felrakó nélkül. E gép t. i. a papirost felvágatlanul, úgy a mint a papirosgyárból kikerül a motólával együtt magába fölveszi, megnedvesíti, mindkét oldalról megnyomtatja, ívekre vágja s ezeket egymásra halmozza. Ilyen gép a Bullock-féle, melyet Amerikában és Angolországban szoktak használni. Európában a Waltersajtó volt az első, mely a végtelen papirost használta, s melynek a fenemlített előzője volt. Pár év alatt azonban számtalan ily gép keletkezett, melyek ama szűk tért tekintve, melyen alkalmazhatók, meglepő eredményeket mutatnak föl. Angolországban Duncan és Wilson liverpooli gépészmérnökök oly sajtógépet találtak fel, mely az előbb említett munkálatokon kívül, még az ujságokat össze is hajtja, s mivel ezen idő rabló munkát itt teljesen a gép végezi feltalálói azt „victory-“, azaz „győzelmi gép“-nek nevezték. Ezeket követték Bond és Caster Prestonban „Prestonian“ nevű gépükkel, utánok jött Hoe, majd 1874-ben Conisbee és Son Newcastle upon Tyne-ben a „Northumbrian“ elnevezésűvel, Franciaországban Marinoni H. és Derriey J. keringőgépet alkottak, Németországban az augsburgi gyár, a Waltersajtó nyomán indulva tett hírnévre szert, Berlinben Hummel s Bécsben Sigl ugyanily fajta gépek előállításával foglalkoztak.

A betűhengerekkel való nyomtatás újabb időben a tömnyomtatás feltalálása óta igen meg van könnyítve, mert előbb a rendes szedést kellett igen nehéz úton a hengerre erősíteni. A kerek alak elérése céljából alant vékonyuló vonalközoeket használtak ékes végű betűk helyett.

A tömnyomtatás előbb úgy történt, hogy a szedésnek gypszenyomatát készítették el, ezt jól kiszáritották s csepfolyós betűfémmel telített üstbe mártották. A kihült lenyomatról le-

tördelték a gipszet, s így elveszett a forma. E régi módszert a papír formálás újabb mestersége mellőzhetővé tette. A papírformálás ekként történik: kemény papirosív bevonatik keményítő és mosott kréta keverékkel. erre egy ív selyempapiros helyeztetik, mely újból bevonatik és rá ismét selyempapiros tétetik. Így 6—8 ív tétetik egymásra, s eme papirostömeg nedves, lágy része a szedésre jön. A sajtógépnek már gyengéd nyomása által is a papiros behatol a szedés üregeibe, annak minden nyomátát felfogadja s aztán forró vas lemezzel befödve a sajtóban marad, vagy pedig a szedés és a papiros a fedőlemezzel letakarva szárítókemencébe tétetnek. Mintegy negyedóra alatt már száraz a papirosmatrica, az egész szedés bele van nyomtatva, és eme vékony hajlítható papírlemezről már néhány perc múlva egy lenyomatot lehet készíteni, azután még egyet s így egymásután négyet is, tehát a szöveg egyidejűleg négyszer nyomtatható. Egy második nagy előny a hajlíthatóság, mi által lehetséges hajlított tömnyomatú lemezek előállítása a hengerek fődésére. A sima lapu lemezek utólagos hajlítása lehetetlen. Ily hajlított lemezek öntése úgy történik, hogy a papirosmatricát üres hengerbe olyképen helyezik, hogy annak falát szorosan megfeküdjé. Ezután a nagy hengerbe kisebb hengert erősítenek s így a matrica s a kis henger között üreg támad, melyet betüfémmeel teleöntenek.

Ha előbb valamely munka újabb kiadásaira lehetett számítani, a szedést félretették. Mivel azonban eme betüket más célra nem használhatták, nagy töke hevert bennök használatlanul. Most a sokkal kevesebb fémanyagot igénylő tömnyomatú lemezeket készítik s róluk annyi lenyomat vehető, a mennyi tetszik, a mivel még azon előny is jár, hogy az újabb javítás szüksége elesik. Ha a lemez valamely betüje kitörik, igen könnyen lehet mást ennek helyébe beforrasztani.

E rövid előadásból láthatjuk, hogy a gyorsaság és sokszorosítás lehetősége mily fokra van emelve és ha az egyszerű gyorssajtó van is leginkább használatban, mégis különös esetekben, főleg nagy hirlapoknál ama nagyobb tevékenységű gépek is alkalmaztatnak s mondhatjuk, hogy a szükségletnek köszönik lételüket. A sajtógépek javításán és tökéletesítésén, sokan fáradoztak már, de azért mégis Gutenbergé az elévülhetetlen érdem, mert mégis csak más valaminek a föltalálása és más annak továbbfejlesztése.

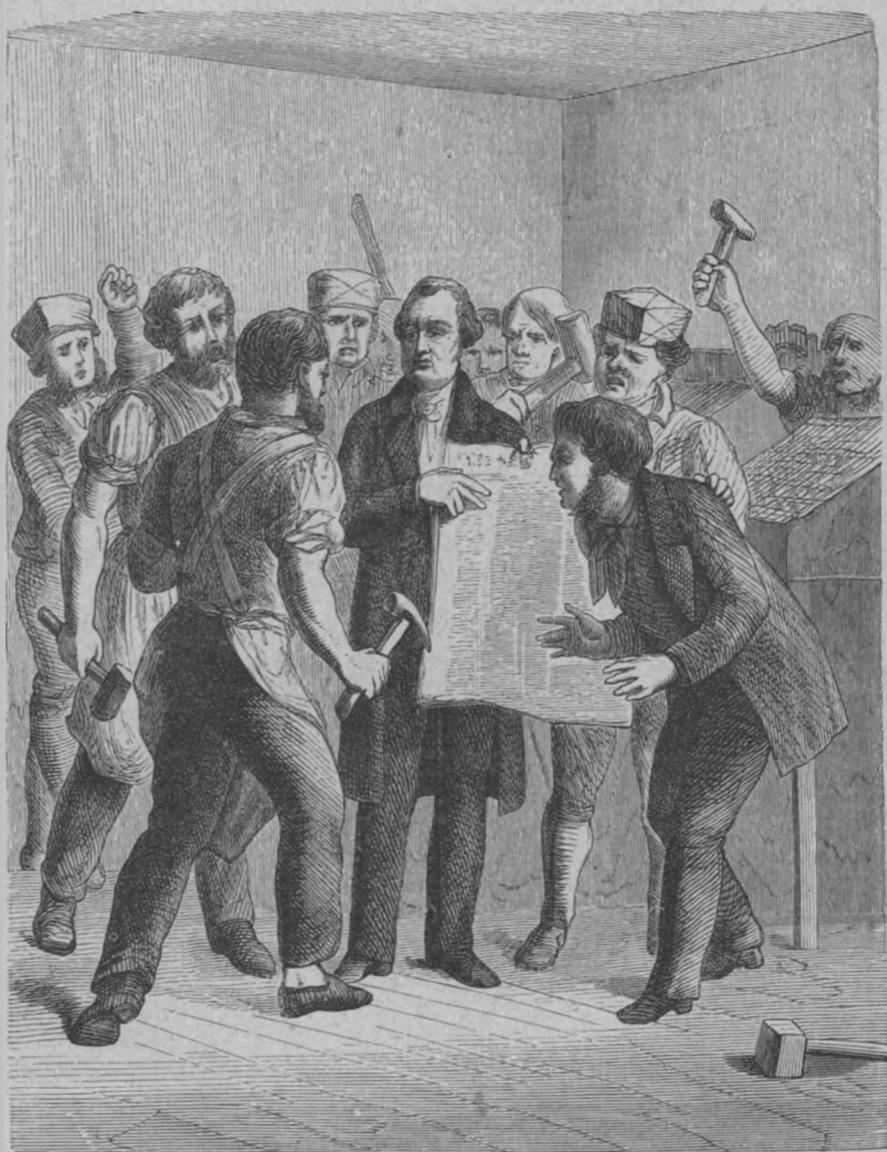
Amerikai Mammuthsajtó.

Nagyobb hírlapok s illusztrált nyomtatványok előállítására.

Miután a sajtóval keletkezésétől mai tökéletességi fokáig megismerkedtünk nem lesz érdektelen, ha még a világ nagyobb napilapjainak előállítási módjáról is szólnunk. A legrégibb nagy napilap a Londonban megjelenő „Times”. Alapítója a mostani tulajdonosnak nagyatyja, John Walter volt 1785-ben. Kezdetben eme legkiválóbb angol lap négy kisebb alakú négyhasábos foliolapon jelent meg. De a gyermek óriássá nőtte ki magát, oly óriássá, mely fejedelmeket és ministereket félelembe ejtett, s melynek hatása az egész művelt világon érezhető.

John Walter nemcsak tartalmilag a legtárgyilagosabb és kiterjedt levelezései segélyével a leghitelesebb napilapot akarta megteremteni, hanem a külső alak tekintetében a javított sajtógépek előnyeit is föl kívánta használni. Munkásainál azonban e tekintetben nagy ellenzékre talált. Egy 1804-ben Martyn Thomas szedő által feltalált önállóan dolgozó gépet csak titkon lehetett Walter nyomdájába hordatni; a feltaláló csak álöltözetben mene-

külhetett a munkások boszúja elől. Miután a gép fel volt állítva, s a dolgon már változtatni nem lehetett, a békétlenek megnyugodtak.

John Walter munkásaival tudatja, hogy a „Times” már ki van nyomatva.

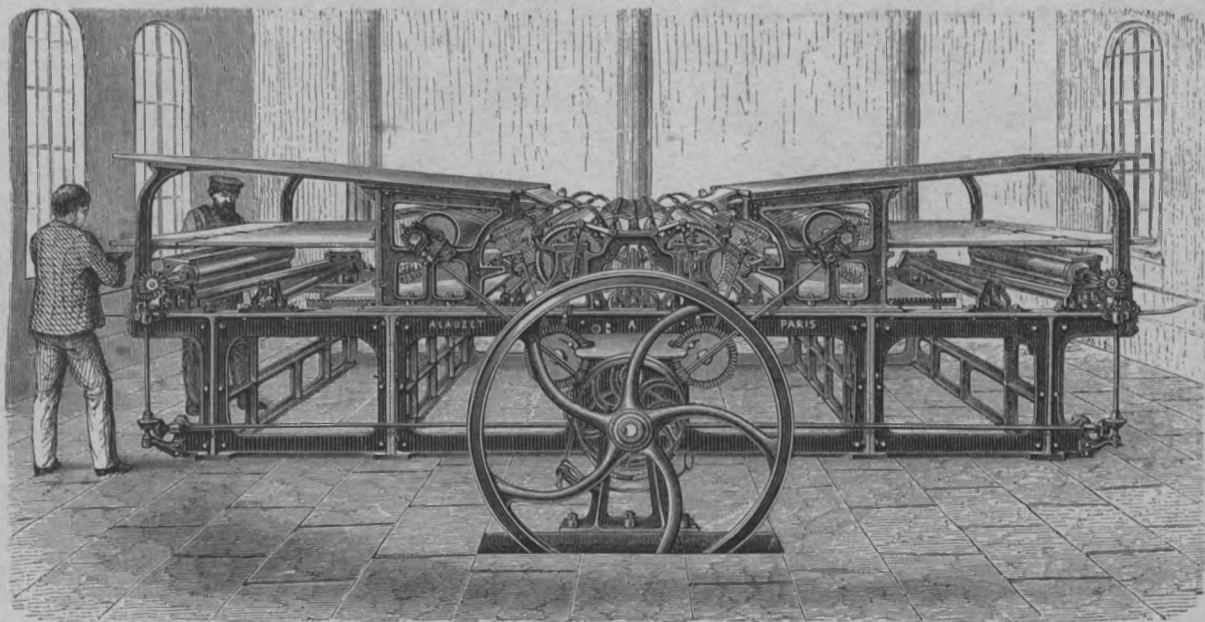
Ujabb vihar keletkezett, midőn John Walter 1814-ben a gőz által hajtott gyorsajót állította föl. Főltalálói König

Eislebenből és Bauer Stuttgartból folytonosan javított művekkel hiában kínálták meg a német kormányokat. John Walter éles látása azonnal felismerte az új találmány megmérhetetlen előnyeit. Hanem csak éjjel és katonaság oltalma alatt kísértette meg annak kipróbálását. Mily diadal volt számára, midőn 1814. november 29-én a „Times“-ben azt hirdethette: „Az olvasó ma azon ezer meg ezer lenyomat egyikét tartja kezében, melyek a mult éjjel gőzerő segélyével nyomattak.“

Az apa művét lángeszű fia folytatta. 1871-ben az amerikai Bullock által szerkesztett forgógépet s evvel együtt a papiros-tömnnyomat segítségével a végtelen papirosra való nyomtatást kezdte alkalmazni, s az új gépet akként javította, hogy ezentúl az ív mindkét oldalán egyszerre volt benyomatható. Ezáltal képes volt, a 8 oldalú újságnak 200 példányát egy perc alatt, s 5—6 óra alatt annak 50—60000 példányát előállítani.

A „Times“-nek üzlethelyisége Londonban, a Blackfriars Printing House Squareban van. A gépesarnokban nagyszámú sajtó dolgozik. Különös figyelmet érdemelnek a 10 hengerű Hoe-gépek (így nevezve feltalálójuk nottinghami Hoe után), nemkülönben a vízszintes nyolchengerű Applegathgép, mely óránként 12000 ívet nyomtat, de a legesodálatosabb a legújabb Applegathgép, mely óránként 23000 ívet nyomtat, mindkét oldalon egyidejűleg, a végtelen papirost önmaga göngyöli le a motolláról s ezt végül egyes ívekre is szétvágja és összehajtja.

Mindezen óriási gépek azonban az úgynevezett „végtelen hengerekre alkalmazott“ azaz forgógépek által, a melyeknél a nyomtatás betűminták segélyével végtelen papirosra eszközöltetik, háttérbe szorítottak. E gépeket 1873. óta az „augzburgi gépgyár“ honosította meg, s úgy a hírlapok, mint a könyvek és nem különben mindennemű képek nyomtatására alkalmas alakot adott nekik, míg az előbbi időkben Oberzellben s más helyeken előállított forgógépek tisztán csak újságok nyomtatására voltak alkalmasak. A mellékletben adott gép egyike a König és Bauer által tetemesen javított Victory-féle forgógépeknek. E gép némely újabb tökéletesítések után kitünőnek bizonyult be. E gép rendkívüli szélességű s úgy van berendezve, hogy rajta két egész, azaz négy félívet lehet egyszerre nyomtatni. Előállítási képessége óránként 16000 egész vagy 32000 félívet két oldalról nyomtatva és ezek már összehajtva is kerülnek ki a gépből. E gépek a nyomtatásra végtelen papirost használnak, azt magok nedvesítik meg, két oldalt nyomtatják, ívekre szétvágják és ezeket ismét ívekre vagy félívekre összehajtják. E gépek a gépműtannak legnevezetesebb csodái. Ilyen géphez legfeljebb 3—4 ember szükséges. Illusztrációk nyomtatása, a rájuk fordítandó nagyobb gondosság miatt, több időt igé-

Illusztrált munkák nyomtatására való gép.

nyel; 5000—6000 mindkét oldalról nyomtatott példány vagyis 10000—12000 lenyomat azonban óránként itt is könnyűséggel előállítható. A „Times“ szép fehér, kemény papirosra van nyomtatva, íve mintegy 5 krajcárba kerül. Naponként 3500 frt. árú papiros szükséges, ezt öt papirosmalom készíti, s az ujság 70000 példányának kiállítására 3 hordó festék szükséges naponként. A gyöngy betűs hirdetések 60 szedő szedi, s mindig 50 kész sort küldenek javításra. A munkások reggel 7 órától este 6-ig dolgoznak.

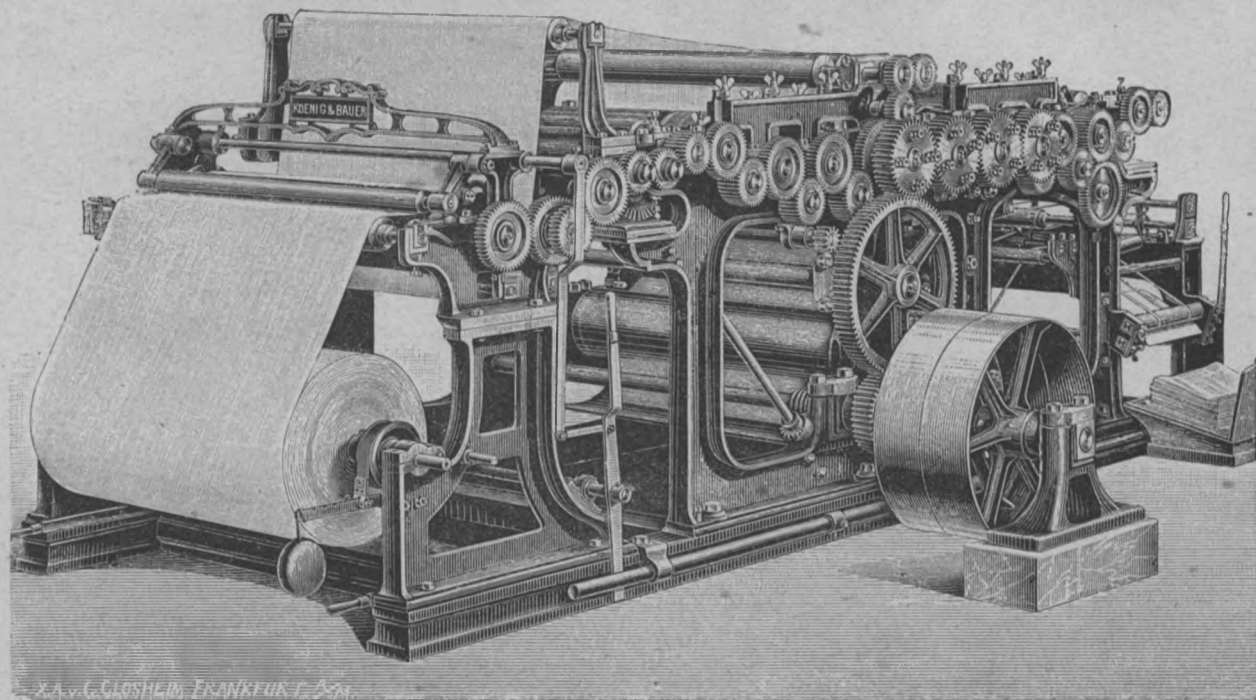
Az ujság politikai részén 70 szedő dolgozik reggel 7-től hajnali 4 óráig. Minden szedőtől megkövetelik, hogy óránként 56 betűből álló 40 sort legyen képes szedni. A „Times“-nak egy egész 25000 sorból, illetőleg 250,000 szóból álló száma 600 oldalas nyolcadrét kötetet képezne s gyors másoló 14 nap alatt másolhatná csak le. A javítást 24 ember eszközli. A szerkesztőségi szoba éjjel oly világos, mint fényes nappal. A „Times“ egyedül a parlamenti ülések számára 10 tudósítót tart, kik negyedóránként felváltják egymást, s a kéziratokat azonnal átadják a szedőknek. Mindezekhez járulnak a fordítók, a világ fővárosaiban alkalmazott levelezők s a nagy számú más irányban dolgozó írók és hírszedők.

A ház belső berendezése angol mód szerint célszerű és diszes. Netaláni tűzveszély esetére a termék mozgatható vasfalak által egymástól elzárhatók. Ezen kívül fönn óriási víztartó van alkalmazva, mely a gépeket táplálja, s szükség esetére az egész épületet azonnal víz alá helyezheti; 12 tűzoltó őrködik ezen kívül folytonosan. A padozat, folyosók és lépcsők nemezszerű viaszos vászonnal vannak bevonva. Az alsó termekben konyha és vendéglő, nagy étterem s két fürdőszoba van márványkádakkal a hírlapnál alkalmazott 400 személy számára.

Ha nem is ily nagyszerű, mégis bámulatos nagyságú a bécsi „Neue freie Presse“, melynek munkássága és belső berendezése vetekedik a „Times“-éval. A mi ott angol, az itt német, a mi ott óriási, meglepő, az itt átfontolt takarékos, de helyes beosztású. S nemcsak e két lap dicsekedhetik ilynemű beosztással, számos német és francia lap ép oly nagy elterjedésnek örvend. Nálunk Magyarországon különösen két sajtóintézet versenyez e tekintetben a külfölddel: az Athenaeum s a Franklin-társulat.

Eddig a napilapokról szólottunk. Van ezeken kívül számtalan heti és havi folyóirat, valamint illusztrált ujság.

Minden ország nagyszámú napilapot és folyóiratot ad ki. Európában mintegy 13625, Azsiában 387, Afrikában 50, Amerikában 9120, Austráliában 100, a földkerekségén tehát közel 24000 ujság és folyóirat. s a t. jelenik meg. Ezek közül Magyarországra

Victory-féle forgó-gép.

esik politikai napilap 20, politikai hetilap 36, vegyes tartalmú képes lap 4, egyházi és iskolai lap 28, humoristikus lap 7, szaklap 81, vidéki lap (nem politikai tartalommal) 104, hirdetési lap 4, folyóirat 104, vegyes melléklet 21, összesen 427 lap. S valóban a hírlapolvasás ma a minden osztályú polgárok mindennapi kenyerét képezi már. Mennyi felvilágosultságot, műveltséget terjesztenek e lapok naponként, és kinek köszönhető mindez? Egyedül a könyvnyomtatásnak, egyedül azon óriási haladásnak, melyet e téren nap nap mellett tapasztalunk.

A fametszetes hetilapok között az angol „Illustrated London News“, a francia „Illustration“ és a német „Illustrirte Zeitung“ a legnevezetesebbek, nálunk a „Vasárnapi Ujság“ és az „Ország-Világ“ érdemel külön főlemlítést.

Ha egy ilyen műintézetet az állammal összehasonlítjuk, a szerkesztő mintegy a miniser. A mint ennek követek és konsulok, tanácsosok és titkárok állanak rendelkezésére, úgy egészítik ki az egyes szakok vezetői és az egyes országok és városokban élő irodalmi és művészi munkatársak, a szerkesztő munkásságát. Egy ilyen szerkesztőségnek levelezése gyakran oly kiterjedt, hogy tisztán levélbélyegekre évenként átlag 1000—1500 forintot költ.

A vállalat összes ágazatainak összhangba hozatala céljából az intézet főbbjei naponként megbeszélnek a tenni valókat. A beküldött rajzok a rajzoló igazgatójához, a fametszetek a fametszőterem főnökéhez, a nyomtatásra kész kéziratok a nyomda intézőjéhez (factor) utasítatnak. A szerkesztőség hetenként a fölveendő képek nagyságára figyelemmel a lap vázlatos alakját elkészíti, mely mintaívhez kell a szedőnek alkalmazkodnia, illetőleg a szedést a szerint tördelnie és beosztania. Csak ezután következik a lap javítása, illetőleg átnézése (revisiója).

Az ilyen képes vállalat egyik legnevezetesebb osztályát a rajzoló képezik. A művészeti munkatársak által beküldött eredeti rajzok t. i. vagy farajzok, vagy fényképek, vagy vízföstmények, vagy vázlatok, melyek a helyszínén vannak fölveve, és rendszeren a legszükségesebb külalakjukban kidolgozva. E rajzokat most ügyes kéz puszpángból való falapokra viszi át és ha az eredeti hiányos vagy pusztá vázlat, tehát változatlanul a fába nem metszhető előbb papiroson kell kiegészíteni, és úgy azután a fára átvinni. E célból a rajzra egy darab növény-papirost (másolópapirost) fektetnek, erre az eredeti körvonalait pontosan utána rajzolják; majd a puszpánglemezt a rajz nagyságához képest beolajozzák és bevonják ólom, ón és feloldott gummi arabicum keverékkel. Ha e keverék megszáradt, megfordítják azután rajzot, úgy hogy az írórajz alúlra kerül s a körvonalakat hegyes tollal utána rajzolják. Ezután a rajzoló külön-

bőző keménységű íróónnal az egészet a lemezre rajzolja. Ahol az ön a szükséges mélység elérésére elégtelen, ott ecsetet és festéket sőt tollat is használnak.

Ha a rajz elkészült, a fametsző vagy xylograph munkája kezdődik. A fametsző dolga abban áll, hogy a lemeznek minden be nem rajzolt, tehát fehéren maradt helyét kimélyesztí, s így az egész képet úgy kiemeli, mint a sajtó betűit. Ázelőtt e munka végzésére néhány finom kéz elég volt, de csakhamar rászorult a fametsző a rézmetsző árvésőjére, mely hegyes vagy lapos végű szokott lenni.

Fametsző-terem.

A mellékelt kép egy nagyszabású fametszőtermet ábrázol.

A fatökehez szükséges nyers anyag többnyire Kis-Ázsiából kerül ki, mintegy $1\frac{1}{3}$ m. hosszú, 30 cm. átmérőjű tuskókban; ezekből az $1\frac{1}{2}$ cm. vastagságú lemezeket az asztalos készíti. Ha a fametsző valamit elront, e helyet kivájja s helyébe új darab fát illeszt.

Az elkészült fametszetekről próbalenyomatok készítenők, hogy egyrészt a szükséges ellenőrizés eszközölhető s a netaláni javításokat elrendelhetők legyenek, másrészt hogy a próbalenyomatok a szöveg egybeállításánál útbaigazításul szolgáljanak.

A fametszőtől a metszet a nyomdába kerül. Az első javítás eszközlése céljából a kézirat egyszerűen hasábokba szedetik.

A javítás eszközlése illetőleg a sajtóhibák kijavítása a szedő legnehezebb munkája. Ez után következik a szedésnek a képek és a szöveg tekintetében való elrendezése illetőleg a törés és hasábokba való beosztás, mi a főszedőnek, „Metteur-en-pages“-nak

Az fróon.

a szerkesztőség vázlat-ívén rajta van a képek nagysága s a fametszetek helyett üres fatáblákat használ. E kész hasábszedéseket újból javítják.

Végre hozzákezdhetnek a nyomtatáshoz. A papirost azonban még kétféleképen kell előkészíteni; először a már előbb

Fametsző.

a munkája. Kezdetleg a fametszetek még nem állanak rendelkezésére; mivel legnagyobb részt még munkában vannak. Ez azonban mit sem tesz;

említett nedvesítés, s azután a simítás által. E célra gőzerővel mozgásba hozzák a simító-gépet. Minden ívet t. i. néha egymáson fekvő öt ívet is vékony cinklemezek közé fektetnek s forgó mozgás által két henger között keresztül hajtának. E sajtolás oly erős, hogy hasonló nyomás előidézésére két ember ereje volna szükséges. A simítás által a papirosnak minden egyenetlensége eltávolittatik, az ív alsó és felső széle bizonyos simaságot nyer, s ezáltal a kép és írás leggyöngébb részei is igen finoman, élénken és tisztán láthatók,

a nyomtatófesték megtartja szép, fényes színét s az egész tetsző, díszes külsőt nyer.

Az illusztrált újságok nyomtatásánál nagy nehézséggel jár a képek nyomtatása. A nyomtató először a képalakot teszi be a gépbe s arról egyszerű lenyomatokat készít, a melyek közül egy az utolsó javításhoz, a sajtórevisióhoz szükséges, míg a többiek a gépmester az „elrendezés“-re használja. Ezen elrendezés abban áll, hogy a képek kimetszéseit a henger ama

részeire fekteti, melyekkel a gép működése esetében a fába metszett formák érintkeznek.

Ezen kimetszéseket azután a gépmester a hengerre feszített ivre, melyre a kép már előbb volt nyomtatva, ráragasztja, s arra még a sajtóposztót s egy második ívet is helyez. Ez utóbbiban a falemez árnyék- és fényoldalai is igen pontosan kivannak vágva, s többször egymásra fektetve; a középárnyalatú részek fokozat szerint egyszer vagy kétszer vannak kivágva, az üres fényrészek egészen ki vannak vágva. Ezáltal a gépnek legélesebb részei legjobban, setét, tetszetős fekete színben tűnnek ki, a középárnyalatú részek különböző fokozatokban, a világos részek részint halványan színezvék, részint pedig a henger által érintetlenül hagyva tökéletesen világosak. Evvel az elrendezés be van fejezve s a nyomtatás kezdődik; óránként 900 lenyomatot lehet készíteni.

Nyomtatás után a példányok a szárítóterembe kerülnek s ha idő van rá, újból megsímíttatnak, ezután pedig a könyvkötőkhöz kerülnek, hol összehajtják és megenyvezik.

A nagyobb képes lapok eredeti képeinek lenyomatát használja a számtalan kisebb illusztrált lap. Ezen ólom- vagy rézlenyomatokat cliché-nek vagy galvanotyp-nek nevezik.

Ma már alig van szépirodalmi hetilap, melyből az illusztrációk hiányoznának.

Észak-Amerikának is megvannak illusztrált folyóiratai, legnagyobb ilyen lapja a Leslie Frank kiadásában New-Yorkban megjelenő „Illustrated Newspaper“, mely szépségre nézve a legelső európai ilyenmű vállalatokkal vetekedik.

Körülbelül így készülnek az illusztrált könyvek is. Így készült p. o. a jelen munka is, csak hogy itt az eljárás egyszerűbb és ennél fogva gyorsabb is.

Réznyomás és acélmetszés.

A rézmetszést körülbelül ugyanazon időben találták fel, mint a könyvnyomtatást. Olaszok és németek vetélkednek annak feltalálási dicsőségében. A nyomtatási lemezt az acélmetsző készíti. Mielőtt a metszéshez fogna, a lemezt viasz, szurok és mastix keverékkel vonja be, azt lehűtés után viasztekercsesel megfeketíti, s másolópapir segélyével a fekete alapra veresen átmásolja a rajz körvonalait. Ezen vonalokat éles, fogantyúval ellátott acéltűvel, a metszőtűvel, úgy huzza meg másodszor, hogy a tű egyszersmind a rézbe is behatol, más szóval a rajzot a lemezre rákarcolja. Ezután lemossa terpentinolajjal a bevonó

réteget s csak most kezdődik a tulajdonképeni metszőmunka és pedig különféle alakú vésik segítségével. A vékonyabb vonalakat az úgynevezett hideg tűvel, melyet úgy kezelnek mint a rajzönt, karcolja be, míg a vésőt előre tolja s a lemezt egy bőrpárnán szükség szerint forgatja. Az ily módon vésott képek csupa vonalokból állanak, több vagy kevesebb pontoeska is hozzájárulhat ugyan, melyeket finom, acél sarkantyúskerékkel, a roulettal, nyomnak be.

Nagy gyakorlat szükséges ahhoz, hogy jó rézmetszővé váljék valaki. Minden másoló művészek közt ezek azonban a legszabadabbak s legönállóbbak. Nem is csekélység valamely képet a művészet szabályai szerint a réztáblába bevágni s a legkülönbözőbb tárgyakat: posztót, bársonyt, selymet, fát, élő húst, fémeket s a t. egyszerű vonalak és pontok által ábrázolni. Igen kiváló fajta művész az írásmetsző, ki az írást bevési a fémbe, miután már előbb a radirtűvel meghúzta volt segédvonalait s az írást láthatólag bekarcolta.

A Nürnbergben lakott Dürer Albrecht, híres hazánkfia, 1550 körül feltalálta a marómodort, melynek alkalmazásánál a maró választóvíz (salitromsav) a véső munkáját egészben, vagy részben teljesíti. A síma rézlapot e modornál is vékonyan bevonják viasz és gyantatartalmú anyaggal, melyet maróalpnak neveznek, ez alapra írónnal rárajzolják az alakot, melyet aztán a karcolótűvel egészen kivájnak az alapból s egyszersmind a réztáblába is bekarcolják. Az így elkészült lapot viaszkerítéssel foglalják be és most választóvizet öntenek rá, a mi a kikarcolt helyeken a rezet feloldja. Hanem hogy a kép kellő színfokozatai meglegyenek, akkor, mikor a mélységi marás bizonyos foka el van érve, leöntik a választóvizet, lemossák és megszáritják az egészet, s ezután mindazon képrészeket, melyeknek nem kell nagyobb feketeség, bevonják a viaszalappal. Így folytatják a marást és részbefedéseket mindaddig, míg a képnek legsetétebb részei is elég mélyre és szélesre vannak kimarva. Gyakran összekötik a vésést is a marással, a mennyiben megadják a képnek első mélyedéseit marás által s azután kiegészítik vésővel.

A rézlapok nyomtatására a réznyomatsajtó szolgál, mely két hengerből áll. Ezek között átszorítják a befeketített rézlapot a rajta fekvő papirossal együtt. A nyomtatási festéket lágy labdákkal kenik az egész lapra, míg az a mélyedéseket egészen kitölti; a felesleges festéket letörlik rongyokkal s a síma rézlapot végre megtisztítják a kézilabdával. A réznyomati papiros erős, enyvtelen; nedvesen kerül a sajtóba, hogy a mélyedésekbe behatolhasson.

A rézmetszésnek némely modorát, mint a fekete- vagy vakarómodort, a pontozó- vagy aquatintamodort már egészen el-

hanyagolják; míg egy egészen új ággal gazdagodott, az acélmetszéssel, melynél csak az a különös, hogy semmit sem metszenek, hanem mindent kifaragatnak. Tulajdonképen csak a fémbe van a különbség; az acél sokkal keményebb és tartósabb s így alkalmasabb, mint a réz, mert míg a réztábláról 1500 jó lenyomatnál többet alig lehet készíteni, a keményített acéltábla 25000-et is ad. Az acél érzékenyebb a savak iránt mint a réz, e miatt

Rézmetszőterem.

gyöngébb maróeszközöket, növényssavakat vagy sókat kell használni, melyek a fémmel érintkezve szétbomlanak és savokat annak adják. A használt maróvizek különféle anyagok vegyítései, melyeknek összetételeit titokban szokták tartani.

A rézmetszéshez járult még egy új találmány, a galvánmásolás (galvanoplastika), melynek segítségével a rézmetszet ellenalakját lehet elkészíteni. Evvel megint annyi, az eredeti rézmetszettel tökéletesen egyenlő táblát lehet előállítani, a mennyi tetszik.

Így a rézmetszetet tetszés szerint való számban lehet elkészíteni. Újabb időben a galvanoplastika is kiszorult a rézlapok acélozása által. A metszett táblát t. i. a galván folyam segítségével vékony acélréteggel vonják be, mely a lágy rezet megóvjá a gyors elhasználástól, s melynek nyomtatása ép oly szép mint a tiszta rézmetszeté. A mint észreveszik, hogy az acélréteg kopik, újból bevonják. E módon egyetlen réztábla ezer meg ezer lenyomatra elégséges.

Kép- és írásmetszésre rezen és acélon kívül még horganyt, cint és üveget is használtak. E három közül a horgany már egészen kiszorult; cin- és üvegtáblákat azonban még használnak, az előbbieket különösen hangjegyek nyomtatásánál. Az üvegtábla keménységre s az anyag tisztaságára nézve még az acéltáblákat is felülmúlja. Az üveget természetesen nem vésővel, hanem csak maróeszközökkel praeparálják. Üvegtáblalenyomatok rendkívüli finomság által tűnnek ki.

Fontos és különös találmány a galvanographia, Kobell Ferenc müncheni tanár találmánya, mely bizonyos neme a festésnek. A művész jól csiszolt rézlapra rárajzolja a képet s azután kifestí. E célra testes, a víz befolyásának ellenálló tust használ, s a legvastagabb réteget oda mázolja, a hol a kép leg-sötétebb legyen. Ha a kép elkészült, a többbit a galván folyam végzi. Ez egyenlő réteggel vonja be a festményt, úgy, hogy a lap olyan, mintha vajt vagy metszett volna.

A könyomás vagy lithographia

a képnek és írásnak sajátos visszaadása, vegyi művészet, a mint kezdetben nevezték is. Feltalálója Senefelder Alajos (szül. Prágában 1772, megh. Münchenben 1834) a ki érdekes találmányát önmaga annyira tökéletesítette, hogy mások már csak igen keveset javíthattak rajta.

Senefelder fiatal jogász korában színműveket írt, s e költeményeinek egy része megis jelent nyomtatásban: későbbi darabjai számára azonban már nem talált kiadót. E miatt, technikai ismeretek nélkül is, azon merész eszméje támadt, hogy műveit saját maga sokszorosítsa. Előbb rézre akart írni fordított alakban és az írást kimaratni, midőn azonban a finom solenhoferi mészpalatáblákkal megismerkedett, melyeket már régi időkől kezdve asztallapokra, ablaktokokra s más effélére használtak, felhagyott réztábla kísérleteivel. Miután e kövekkel több kísérlete meghiusult, mint mondják, a véletlen segített rajta. Egy napon t. i. mosónéja jött hozzá, hogy fehérneműjét elvigye. Sene-

felder papir hiányában az épen csiszolt kőre írta a fehérreha számát, azon viasz, szappan és korom keverékkel, melyet a lap bevonására használt maróalapúl. Később papirosra írta a jegyzéket s most eszébe jutott, hogy mi történnék az írással, ha valami savval leöntené. Úgy találta, hogy az írás domborúan megmaradt, amennyiben a sav csak a szabad helyeket támadta meg. Így találta fel a domború maróeljárást, melyet kezdetben hangjegynyomtatásra használt. A tulajdonképeni könyomásról, a melynél se domború, se homorú rajz nem kell, hanem csak síma lapról nyomtatnak, fogalma sem volt. Senefelder, hogy jövedelmezővé tegye találmányát, hangjegynyomtatással foglalkozott. Kezdetben a köveket a papirossal együtt két henger között járatta, s csak később használta az úgynevezett dörzsölőt. Habár a domború könyomat által soha semmi szépet sem készítettek még, Senefelder hangjegyeit jó áron adta el, mivel az akkori hangjegynyomtatás egyáltalában igen alacsony fokon állott. Legnagyobb nehézséget a kőre való megfordított írás okozott, a minek elkerülését Senefelder úgy gondolta lehetőnek, hogy az írást a papirosról nyomtassa a kőre. A papiros elkészítésére arab gummit használt, azon anyagot, mely nélkül a könyomtatást képzelni sem lehet. Úgy tapasztalta, hogy a gummivízzel bevont felület a nyomtató festéket el nem fogadja. Első próbája az volt, hogy újon csiszolt kőlapra szappannal vonalat húzott, erre a követ gummivízzel leöntötte s festékekkel megpetyegette; a vonal elfogadta a festéket a kő többi része nem.

Senefelder Alajos.

E tapasztalással 1798-ban a tulajdonképeni könyomás fel volt találva. Alapjában véve az egész eljárás azon tényen alapul, hogy a zsír és a víz nem vegyülnek egymással. Folytonos nedvesítés által azonban nem lehet azt elérni, hogy az egész kő, csak a kiszabott helyeken fogadja el a festéket. Ha csak egy kis pontocska is szárazon maradt, a zsír igen gyorsan növeli helyét. Ha azonban a kő gummival van bevonva s a gummiréteg megszáradt a festőanyaggal kellő biztonsággal és pontos-sággal lehet elbánni.

A könyomásnak fokozatos tökéletesedése által Senefelder anyagi viszonyai is kedvezőbbekké váltak. Habár hangjegy

nyomtatása, (melyért a müncheni akadémia biztatásul 12 fttal jutalmazta) s a Hessenben folytatott kattun-nyomtatásai (1800) nem igen sikerültek, Münchenbe való visszatérése alkalmával, 1809-ben biztos helyzetbe jutott, a mennyiben egy ujon alapított térképnymtató intézetnél 1500 ftos állomást nyert. Tapasz-

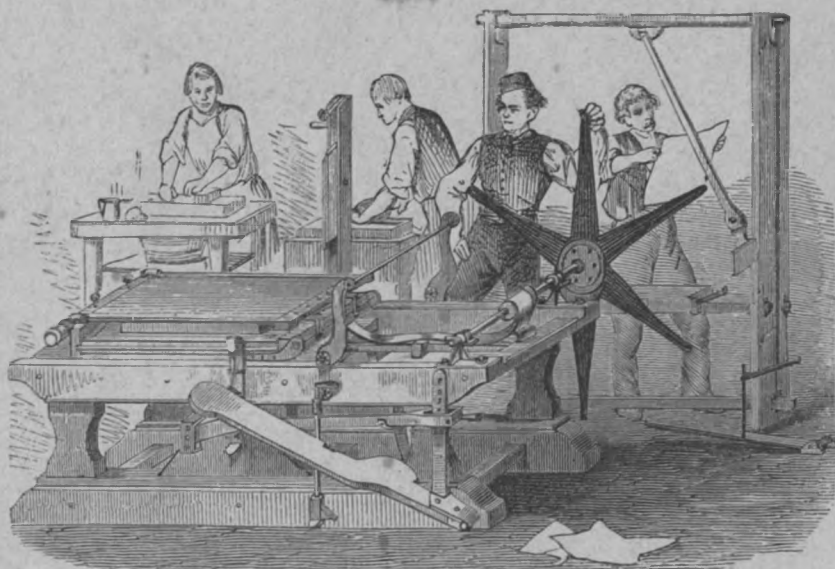
Senefelder Alajos s a mosónő.

talatait 1819-ben kiadott „A könyomás tankönyve“ című munkájában írta le.

Itt azonnal fölemlítjük, hogy miképen történik a könyomásnál a maró eljárás, mert sokan azt képzelik, hogy a kép domborúra lesz marva. A savat főleg azért használják, hogy a tus vízben oldhatatlan legyen. Zsíros anyaggal a mint tudjuk sem írni, sem rajzolni nem lehet, e miatt a tus főalkatrésze szappan, azaz zsír, viasz sat.-nek égvénnyel (sziksó vagy hamuszír) való

vegyülete. Mint szappannemű tárgy a tus vízben föloldható; ha azonban a kőön van, mint írás vagy rajz, újból zsíros, gyantás anyaggá kell lennie; ezt pedig a sav eszközli az által, hogy az égvényt kihúzza. A gummioldatot és savat különben egyszerre öntik fel. A nedv csakhamar tejhez hasonló lesz a sav befolyása miatt, a kőből kihajtott szénsav buborékok által. Rövid idő után letörlik a követ s leszárítják.

Ha azonban a zsíros anyagok a sav által fölszabadítottak azonnal elválhatlanul egyesülnek az alsó rétegű mészkővel. E miatt marás után az egész képet addig lehet terpentín-olajjal

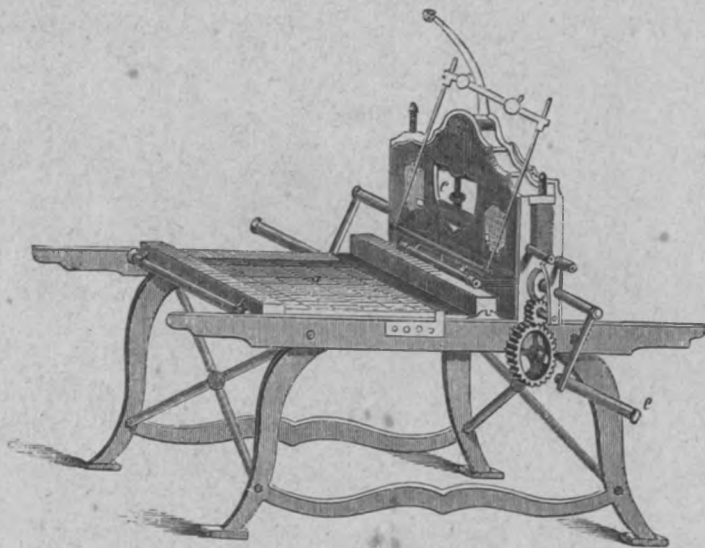
Könyomású csillagsajtó.

mosni, míg az egész kő üresnek tűnik föl; ha azonban megnedvesítjük s a festékhengert végig vonjuk rajta a kép is újból előtűnik. Ha a használt követ későbbi használatra elakarjuk tenni, mindannyiszor lemossuk, miután a közönséges lenolajfestéknek nem szabad a kőre száradnia. A követ zsíros fekete-, az úgynevezett konservir-festékekkel s ezt gummi-felülettel vonják be. A kőlapokon való nyomtatás oly sajton történik, melyben a kő sajtótaligán fekszik, mely mint a könyvnyomató kézsajtók ide-oda mozog. Ha a kő egyik oldalán festve van, ráteszik a papirost s erre bőrrel bevont keretet, melyre a dörzsölő kerül. A dörzsölő a kőnek egyik végére jut, s a kő addig mozog alatta, míg a papirost hosszában a képre vagy írásra rányomta. A legnevezetesebb könyomási modorok a következők:

A krétamodor. Itt a lapot behintik homokkal, arra egy másodikat tesznek s addig tölják rajta föl s alá, míg a síma lapok egyenlő finom érdességűek. Ezen lapra a fekete krétához hasonló írónnal rajzolnak. Az efféle lenyomatok hasonlítanak a krétarajzokhoz.

A tollmodor. Ez a leginkább használt, ezen modorban készülnek az írás, vonalozás, képek és hangjegyek. Az újra csiszolt kőre lágy acéltollal, rajztollal, hangjegyeknél pettyegőtökkel történik az írás.

A vésőmodor. Ennél a lapot savas gummioldattal bevonják s megszáritják. Ily állapotban nem fogadja el a festéket.

Vas könyomású sajtó.

A véső elkészíti rajta rajzát s hegyes acéltűvel, szükség esetében vésővel vagy gyémánthegygyel bekarcolja. Ez eljárásnál a gummi-réteget átvágják s a mélyedések elfogadják a festéket. A festéklabdacsallal bekenik az egész rajzot, s a fölösleges festéket lemossák róla, úgy hogy csak a karcolások veszik be a festéket. E lappal úgy nyomtatnak mint bármely mással, a követ minden lenyomat után benedvesítik, s a hengerrel befestik. Ezen módot közönségesen igen finom írásműveknél (térképek, minták s a t.) használják, s a finom cífrázatoknál különös gépek segélyével gyémánthegygyel vésik be.

Kéziratú nyomtatás (autographia). Minden firnászfestékekkel készült lenyomat, legyen az könyv-, kő- vagy réznyomat mindaddig míg friss, kőre s erről tovább lenyomatható. Régi nyom-

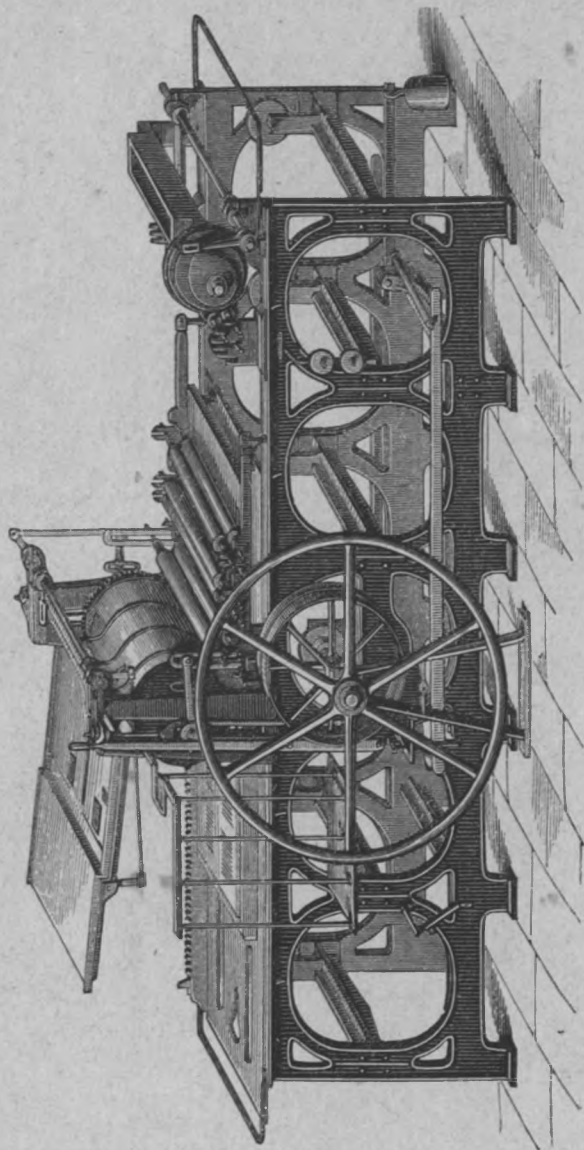
tatványokat is fel lehet újítani, s régi könyvek új példányait előállítani, ha p. o. régi alakjukban keresettek. A kéziratúnyomtatás vagyis a saját kézirat sokszorosítása, gyakran szükséges az üzleti világban. Lithographiai tus-sal írunk a papirosra s a könyomató elvégzi a többi.

Cinknyomás
(Zinkographia)
vagy fémnyomás
(Metallographia).

Itt a kőnek helyét cinklap pótolja. A cink azonban nem minden munkára alkalmas, különösen acéltollal nem lehet rá írni; a kréta-rajzok igen szépek cinken. A cinklapok könnyűségök és könnyű kezelhetőségök miatt nagy előnnyel bírnak a nehéz és törekeny kővek felett.

A fén-y-
k ő n y o m á s
(Photolithographia)
egészen új talál-
mány, melynél a
fény végzi a raj-
zoló munkáját. Itt
fényképészeti úton
a kőre viszik át a
rajzokat.

Kőrajzú szín-
nyomat. A kő-
nyomás színekben
is lehetséges, s újabb időben szép eredmények érettek el ezen téren. Ma már nem érik be árújegyek (etiquette), képeskönyvek vagy ívek nyomtatásával, hanem némely olajfestéknyomat valódi remek műnek válik be. Az egyes színek különböző kőekre vannak elosztva, úgy hogy ha a lap minden követ meghaladott, el van érve

Lithographiai gyorsajtó.

a festészeti hatás. Az olajnyomatok újabb időben oly tökéletesek, hogy már gyakorlott szem kell ahhoz, hogy az ezen úton készült olajnyomatot az eredeti festménytől meg tudjuk különböztetni.

A könyomás sem állott meg a kézisajtóknál, ma már efajta gyorssajtókat is ismerünk, melyek külsőre és munkára nézve igen hasonlítanak a könyvnyomtató gyorssajtókhoz, csak hogy a követ nyomtatódieszka pótolja, s a papirost felvevő henger nem szolgál nyomtatásra, hanem helyette kellő időben a dörzsölő szorúl a kőhöz.

A legjobb lithographiai kövek a bajorországi Solenhofenből kerülnek ki, s ezeket jóságukért az egész világba szétküldik.

A könyomás versenyezni kezdett a réznyomással s a könyvnyomtatással. A réznyomást — a hol nincs magasabb művészetről szó — egészen háttérbe szorította s a könyvnyomtatásnak is némely munkáját végezi. A lithographiai hangjegynyomtatás tökéletesítése megint ártalmasan hatott a kő- és cinknyomtatásra, de nem sokáig, mert ma már megint csak könyomtatás által állítják elő, még pedig igen jutányos áron a zeneművek legnagyobb részét. Csak a fametszés és könyvnyomtatás maradtak mindig jó egyetértésben egymás mellett, megaláztatásuk korát együtt éltek túl és egymást támogatva emelkedtek fejlettségük mai fokára.

1840-ben ülte meg a mívelt Európa a könyvnyomtatás föltalálásának 400 éves jubilaumát. Németország természetszerűleg első sorban, Mainz városa meg épenséggel mint az első elseje. Ez alkalommal leplezték le a mainzi Gutenberg-szobrot, Thorwaldsen mesterművét is.

